

ΠΕΙΡΑΪΚΟ ΟΡΟΣΗΜΟ

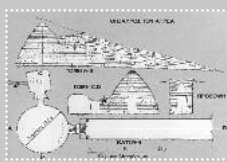

σελ. 5

σελ. 11

σελ. 14

σελ. 20

σελ. 23

- 3 Γνώμη**
Πολιτισμός και νέες τεχνολογίες
Του Γιάννη Πολυχρονόπουλου Προέδρου του Συλλόγου
“Φίλοι του Αρχαιολογικού Μουσείου και Αρχαιολογικών Χώρων - Μνημείων Πειραιά”
- 4 Αρχιτεκτονικά**
Ένταξη του Πειραιά... στο Τραμ Νο 2
(Προτάσεις για μερική αποσυμφόρηση του χάους)
Του Γιώργου Γάρδα, Αρχιτέκτονα Μηχανικού - Πολιτικού Μηχανικού Ε.Μ.Π.
- 8 Αρχαιογνωστικά**
Λατρείες και ιερά του Αρχαίου Πειραιά
Του Γιώργου Σταϊνχάουερ, Αρχαιολόγου - τ. Εφόρου Αρχαιοτήτων
- 14 Ερευνητικά**
Η τεχνολογία αιχμής των Μινωιτών και Μυκηναίων
στην Ελληνική Επικράτεια κατά τη 2η χιλιετία π.Χ.
Μέρος 9ο: Προσέγγιση της Στατικής και Δυναμικής Ανάλυσης των Θολωτών Τάφων
Του Κωνσταντίνου Σ. Γιαννακού, Δρα Πολιτικού Μηχανικού, Fellow ASCE,
Γεν. Γραμματ. Εταιρείας Διερεύνησης Αρχαιο-Ελληνικής και Βυζαντινής Τεχνολογίας/ΕΔΑΒΥΤ.
- 17 Ματιές στην Πειραιϊκή Ιστορία**
Τραγικές μαρτυρίες από τον Πειραιά στον πόλεμο 1940-1941
Του Δημήτρη Κρασονικολάκη, Αντιπροέδρου Φιλολογικής Στέγης Πειραιά,
Προέδρου Ινστιτούτου Πειραιϊκών Ερευνών
- 20 Ιστορικά**
Οι αγωνιστές του '21 που έζησαν και πέθαναν στον Πειραιά
Του Στέφανου Μίλεση, Συγγραφέα - Ιστορικού Μελετητή,
Προέδρου Φιλολογικής Στέγης Πειραιά
- 23 Ένας αρχαιολογικός περίπατος στα Μακρά Τείχη**
(και στις αρχαιότητες γύρω απ' αυτά)
Των Γιάννη Συρόπουλου, Ειρήνης Σκιαδαρέση, Άννας - Μαρίας Αναγνωστοπούλου
Αρχαιολόγων στην Εφορεία Αρχαιοτήτων Πειραιώς και Νήσων

“ΠΕΙΡΑΪΚΟ ΟΡΟΣΗΜΟ”

Τριμηνιαία Έκδοση του Συλλόγου “ΦΙΛΟΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ - ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΠΕΙΡΑΙΑ”

Αθικιάδου 229, 185 36 Πειραιάς • Τηλ. & Φαξ 210-42.88.017 • E-mail: mouseio.pelrala@gmail.com

• ΚΩΔ. ΕΝΤΥΠΟΥ 035702 • Τεύχος 68 • Ιούλιος - Αύγουστος - Σεπτέμβριος 2019

ΕΚΔΟΤΗΣ:

ΓΙΑΝΝΗΣ ΠΟΛΥΧΡΟΝΟΠΟΥΛΟΣ
Δερβενακίων 24, 185 45 Πειραιάς,
Τηλ. 210-4060000

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΥΛΗΣ:

ΚΩΣΤΗΣ ΜΑΝΩΛΑΚΗΣ
Πύλης 75-79, 185 33 Πειραιάς
Τηλ.: 210-4121935

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΓΑΡΔΑ
ΚΩΣΤΗΣ ΜΑΝΩΛΑΚΗΣ
ΓΕΡ.-ΝΙΚ. ΜΠΟΥΓΑΣ

Το περιοδικό κυκλοφορεί εκτός εμπορίου.
Διανέμεται δωρεάν.

Τα ενυπόγραφα άρθρα δεν εκφράζουν υποχρεωτικά τις
απόψεις του Διοικητικού Συμβουλίου του Συλλόγου.

ΑΤΕΛΙΕ - ΕΚΤΥΠΩΣΗ: ΓΕΩΡΓΙΑ & ΜΑΡΙΑ - ΕΛΕΝΗ ΜΟΥΡΟΥΣΙΑ Ο.Ε.

Κολλοκοτρώνη 144, 185 36 ΠΕΙΡΑΙΑΣ

Τηλ.: 210-41 82 591, 210-4537521, Φαξ: 210-45 32 911

E-mail: mourousias1@yahoo.gr

ΣΗΜΕΙΑ ΔΙΑΘΕΣΗΣ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ “ΠΕΙΡΑΪΚΟ ΟΡΟΣΗΜΟ”

- Δημαρχείο Πειραιά: Πλ. Κοραή 1
- Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιά: Χαρ. Τρικούπη 31
Βιβλιοπωλεία:
 - ΒΙΒΛΙΟΤΟΠΙΑ: Εθνικής Αντιστάσεως 23, Πειραιάς
 - BALABANIS: Καραοή & Δημητρίου 43, Πειραιάς
 - ΚΑΛΟΥΔΗ: Φίλωνος 31, Πειραιάς
 - ΠΑΡΑΣΚΕΥΟΠΟΥΛΟΣ Ν. & ΣΙΑ Ο.Ε.:
Καραϊσκού 157, Πειραιάς και Φίλωνος 35, Πειραιάς
 - ΤΣΙΟΥΣΤΑΣ ΑΝΔΡΕΑΣ & ΟΥΡΑΝΙΑ Ο.Ε.: Κολλοκοτρώνη 100, Πειραιάς
 - ΧΑΡΤΟΠΟΛΙΣ: Καραοή και Δημητρίου 32, Πειραιάς

Εξώφυλλο: Η Πασιφάη παρακολουθεί τον Δαίδαλο και τον Ίκαρο να κατασκευάζουν ομοίωμα αγελάδας.
Ψηφιδωτό 2ου μ.Χ. αιώνα από την Ελληνιστική πόλη Ζεύγμα (Τουρκία)

Πολιτισμός και νέες τεχνολογίες

του **ΓΙΑΝΝΗ ΠΟΛΥΧΡΟΝΟΠΟΥΛΟΥ**

**Πρόεδρου του Συλλόγου
"Φίλοι Αρχαιολογικού Μουσείου,
και Αρχαιολογικών Χώρων - Μνημείων Πειραιά"**

Η επίδραση των νέων τεχνολογιών της πληροφορικής και των τηλεπικοινωνιών στο σύνολο της ανθρώπινης δραστηριότητας είναι καταλυτική. Οι νέες τεχνολογίες μεταβάλλουν ριζικά τον τρόπο προσέγγισης των πραγμάτων, δημιουργώντας νέα δεδομένα και νέες πραγματικότητες. Η "κοινωνία της πληροφορίας", η "κοινωνία της γνώσης" είναι το επακόλουθο. Είναι ο μετασχηματισμός που προκαλεί η λεγόμενη τέταρτη βιομηχανική επανάσταση. Μέσα σε ένα τέτοιο πλαίσιο έχουμε τη σύγκλιση που συντελείται ανάμεσα στις νέες τεχνολογίες με τις παραδοσιακές μορφές πολιτισμού.

Ο ηλεκτρονικός - ψηφιακός πολιτισμός περιλαμβάνει όλους τους τομείς της πολιτικής δραστηριότητας μέσα από την αποθήκευση, ανάκτηση, μετάδοση προβολή και εν τέλει κοινωνική πρόσβαση και χρήση, η οποία ήταν αδιανόητη πριν μερικά χρόνια. Με τον τρόπο αυτό απελευθερώνεται το πολιτιστικό αγαθό από τους περιορισμούς και τις δεσμεύσεις (χωρικές και χρονικές) και δίνει τη δυνατότητα πρόσβασης και διευκόλυνσης της γνωστικής διαδικασίας. Τα ίδια τα μνημεία και τα άλλα αντικείμενα της πολιτιστικής κληρονομιάς μετασχηματίζονται σε άυλα. Μία τέτοια εξέλιξη δημιουργεί νέες υπηρεσίες στον πολιτιστικό τομέα. Το περιβάλλον που συντελούνται αυτές οι αλλαγές είναι διαρκώς μεταβαλλόμενο.

Η καταγραφή και η τεκμηρίωση όλων των αντικειμένων της πολιτιστικής κληρονομιάς μέσω της ψηφιοποίησης τους είναι μία σημαντική πλευρά αυτής της διαδικασίας που παρέχει πολύ μεγαλύτερες δυνατότητες εύχρηστης διαχείρισης. Δημιουργείται έτσι για τους επιστήμονες, τους εκπαιδευτικούς και όλους τους ενδιαφερόμενους χρήστες, ένα τεράστιο αρχαιολογικό υλικό προσβάσιμο στην έρευνα και στη γνώση με ταχύτατη αναζήτηση της πληροφορίας. Παράλληλα όσον αφορά τον αρχαίο ελληνικό πολιτιστικό πλούτο δημιουργείται ένα σημαντικό εργαλείο και όπλο για την καταπολέμηση της αρχαιοκαπηλίας. Μέχρι στιγμής υπολογίζεται ότι έχουν καταγραφεί σε εθνικό επίπεδο πάνω από 500.000 μνημεία και ιδιαίτερα κινητά. Η διαδικασία αυτή συνεχίζεται και πρέπει όσο το δυνατό συντομότερα να ολοκληρωθεί. Στην προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς αποβλέπει και η προσπάθεια της δημιουργίας του αρχαιολογικού κτηματολογίου.

Επίσης ένας νέος τρόπος αξιοποίησης των δυνατο-

τήτων των νέων τεχνολογιών για τη διαχείριση των πολιτιστικών αγαθών είναι η τρισδιάστατη ψηφιακή αναπαράσταση των μνημείων. Η τρισδιάστατη απεικόνιση ενός μνημείου στο ψηφιακό περιβάλλον, σε σχέση με παλαιότερες μεθόδους, παρέχει περισσότερα πλεονεκτήματα. Πέραν της μορφής και του όγκου του μνημείου μία τέτοια απεικόνιση δίνει μία συνθετική εικόνα, φωτεινότητα σε εσωτερικούς χώρους διάκριση της υφής των υλικών δόμησης κ.ά., που ένα προοπτικό σχέδιο αδυνατεί να αποδώσει. Η λειτουργία ενός τέτοιου μοντέλου απεικόνισης δίνει τη δυνατότητα στον επισκέπτη - χρήστη να βιώσει την πραγματικότητα και να επιδράσει διαδραστικά.

Αυτή η δυνατότητα απελευθερώνει το αντικείμενο από τον φυσικό του χώρο, που πολλές φορές είναι δυσπρόσιτος ή εντελώς απρόσιτος όπως είναι οι αποθήκες αρχαιολογικών ευρημάτων. Άλλη δυνατότητα μέσω τέτοιων εφαρμογών είναι ο συσχετισμός δύο ή περισσότερων μνημείων μεταξύ τους ή με τον φυσικό τους χώρο, πράγμα που επιτρέπει την εξαγωγή χρήσιμων συμπερασμάτων και τη διεύρυνση του όγκου των πληροφοριών. Νέα βιώματα, νέες εμπειρίες, σκέψεις και συγκινήσεις κατακλύζουν τον ψηφιακό επισκέπτη, αυξάνοντας περισσότερο το ενδιαφέρον για το συγκεκριμένο μνημείο.

Η εκπαίδευση έχει βρει έναν πολύτιμο σύμμαχο με τη δημιουργία πλήθους εφαρμογών που διευκολύνουν τη σύνθεση, την ανασύνθεση και την πειραματική χρήση. Με τη διάδοση της τρισδιάστατης απεικόνισης δημιουργείται ένα κοινό πολύ πιο διευρυμένο, που κεντρίζει το ενδιαφέρον του να επισκεφτεί το μνημείο και στον φυσικό του χώρο, στον οποίο μπορεί επίσης να ξεναγηθεί ψηφιακά, αντλώντας περισσότερες πληροφορίες από όσες θα του προσφέρει μία απλή επιγραφή. Συνδυάζοντας κλασικούς και νέους τρόπους προσέγγισης με τις νέες τεχνολογικές εφαρμογές ο πολιτιστικός πλούτος μας αποκαλύπτεται σε όλες του τις διαστάσεις, κάνοντας την επίσκεψη σε ένα μνημειακό χώρο ή σε ένα μουσείο πολύ πιο ελκυστική.

ΕΝΤΑΞΗ ΤΟΥ ΠΕΙΡΑΙΑ... ΣΤΟ ΤΡΑΜ Νο 2

(ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΜΕΡΙΚΗ ΑΠΟΣΥΜΦΟΡΗΣΗ ΤΟΥ ΧΑΟΥΣ)

Του ΓΙΩΡΓΟΥ ΓΑΡΔΑ

Αρχιτέκτονα Μηχανικού Ε.Μ.Π.
Πολιτικού Μηχανικού Ε.Μ.Π.

ΦΑΣΗ Β - 2019 (κοντεύουμε.....)

Αφορμή για την σύνταξη του παρόντος άρθρου, **ΔΕΝ ήταν**, ούτε η απίστευτη ταλαιπωρία και απόγνωση όλων όσοι ζούμε, κυκλοφορούμε ή προσπαθούμε να διασχίσουμε τον Πειραιά, ούτε η αποχώρηση πολλών παλαιών επιχειρήσεων ναυτιλιακών (!!!) και άλλων, στην προσπάθειά τους να αποφύγουν τις χαμένες εργατοώρες του χάους που βιώνουμε καθημερινά. Το χάος αυτό, δεν ήταν συγκυριακό, λόγω των έργων (προφανές τώρα που τελείωσαν), ούτε της παντελούς έλλειψης αστυνόμευσης, που μετέτρεψε τους βασικούς άξονες του Πειραιά σε παρκόδρομους (!!!), αλλά αποτέλεσμα της βίαιης και άνευ λογικής ένταξης της συγκεκριμένης χάραξης στον ιστό του Πειραιά.

Εικ. 1 ΣΤΑΣΗ ΕΛ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ 1

Εικ. 2 ΣΤΑΣΗ ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ (ΛΕΩΦ. ΛΑΜΠΡΑΚΗ) 2

Αφορμή ήταν η εικόνα ενός ηλικιωμένου (Εικ. 1) που «καθόταν» στηριζόμενος στο μπαστούνακι του επάνω σε ένα από τα ανοξείδωτα κολωνάκια που διαχωρίζουν την Λεωφόρο Λαμπράκη από το «πεζοδρόμιο-στάση της οδού 'Ελ. Βενιζέλου'» πλάτους 2.50 μ, και τις γραμμές του τραμ, στην συμβολή με την οδό Καραολή και Δημητρίου (!!!!), ακριβώς πριν από τους σηματοδότες.

Η συγκεκριμένη "στάση" που διχοτομεί την νότια έξοδο του Πειραιά (Λεωφ. Λαμπράκη), χωρίς λωρίδα προσαρμογής, στέγαστρο και θέσεις αναμονής, ούτε προστατευτικό κιγκλίδωμα στην "πλάτη" της για προστασία από το τραμ, παρέα με τους κάδους απορριμμάτων (Εικ. 2), είναι το αποκορύφωμα της "απόγνωσης" όλων όσοι προσπάθησαν να στριμώξουν την συγκεκριμένη χάραξη του τραμ στον Πειραιά. Ελπίζω και εύχομαι να διαψευστώ και να μην υπάρξουν ατυχήματα από τα τραγικά λάθη της "overflow" (ανάποδης στην ροή των αυτοκινήτων) χάραξης.

Πριν προχωρήσω στις (κατά την γνώμη μου) απαραίτητες προτάσεις διορθωτικών παρεμβάσεων στο κυκλοφοριακό δίκτυο (δρόμων και μονόδρομων) που επέβαλε η "χάραξη" του τραμ, θα ήθελα να επαναλάβω, όσα σε πρόλογο ανέφερα στο προηγούμενο άρθρο μου για το τραμ (Πειραιϊκό Ορόσημο, τεύχος 58, Ιανουάριος 2017): "Κατ' αρχάς θα ήθελα να ξεκαθαρίσω ότι δεν είμαι κατά του Τραμ. Αντίθετα, έχοντας κυκλοφορήσει σε πολλές Ευρωπαϊκές πόλεις, σε συνδυασμό με τις (2 φορές) σπουδές μου στο Πολυτεχνείο της Αθήνας, αντιλαμβάνομαι πλήρως την αξία και την χρησιμότητά του και βέβαια είμαι υπέρμαχος της έλευσης του Τραμ στον Πειραιά. Ωστόσο, απαραίτητη προϋπόθεση είναι η, μετά από ενδελεχή μελέτη και επί τόπου έρευνα (περιβαλλοντικών επιπτώσεων, κυκλοφοριακού φόρτου, οικονομοτεχνικής μελέτης κλπ), ΣΩΣΤΗ ΧΑΡΑΞΗ της διαδρομής του, ώστε να ενταχθεί στον χώρο που (υποτίθεται) ότι εξυπηρετεί και όχι το αντίθετο που αναφέρει και ο τίτλος του άρθρου μας.....κλπ".

Ολόκληρο το άρθρο στο site του συλλόγου μας friends-museum-piraeus.gr όπου υπάρχουν ανηρτημένα όλα τα τεύχη του περιοδικού μας, μαζί με σπουδαίο υλικό και πληροφορίες.

ΠΑΡΕΜΒΑΣΕΙΣ ΣΤΟ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑΚΟ

1. ΛΕΩΦΟΡΟΣ ΓΡ. ΛΑΜΠΡΑΚΗ

Α) ΕΙΣΟΔΟΣ ΑΠΟ ΠΕΙΡΑΙΩΣ

Απαιτείται η **ΑΜΕΣΗ** απελευθέρωση της πρόσβασης στην Γρ. Λαμπράκη των οχημάτων που έρχονται από την ανατολική είσοδο του Πειραιά (Νέο Φάληρο) από την οδό Μικράς Ασίας, μέσω της παράκαμψης που κατέλαβαν τα έργα του τραμ (που έχουν τελειώσει). Έτσι, θα ανακουφιστεί το κέντρο του Πειραιά από τα οχήματα που τώρα είναι υποχρεωμένα να διασχίσουν την 34ου Συντάγματος και την Ηρώων Πολυτεχνείου, επιβαρύνοντας παράλληλα και την πρόσβαση στο λιμάνι.

Εικ. 3 ΣΥΜΒΟΛΗ ΜΙΚΡΑΣ ΑΣΙΑΣ ΜΕ ΓΡ. ΛΑΜΠΡΑΚΗ

Β) ΣΥΜΒΟΛΗ ΛΕΩΦ. ΛΑΜΠΡΑΚΗ ΜΕ ΤΗΝ ΟΔΟ ΕΛ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ ΣΥΝΕΧΙΣΗ ΤΗΣ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑΣ ΓΙΑ Ι.Χ. ΕΠΙΒΑΤΙΚΑ ΕΩΣ ΛΕΩΦ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ Α΄

Όπως διακρίνεται στις **εικόνες 4 και 5**, εδώ πλέον είναι η αποθέωση της τάλαιπωρίας και του παραλογισμού. Όλα τα οχήματα που έρχονται από την Πειραιώς, είναι αναγκασμένα να "στριμώχνονται" σε ατέλειωτες ουρές αναμονής, είτε στον σηματοδότη της Ελ. Βενιζέλου, είτε (κυρίως) στον σηματοδότη της Ελ. Βενιζέλου με την Ηρώων Πολυτεχνείου.

Προτείνεται η συνέχιση της κίνησης **μόνο των Ι.Χ. επιβατικών αυτοκινήτων** στην δεξιά λωρίδα της Γρ. Λαμπράκη, μέχρι την Λεωφόρο Γεωργίου Α΄, που σήμερα είναι πάρκινγκ αυτοκινήτων (!!). Τα λεωφορεία και τα μεγάλα οχήματα, να οδηγούνται μόνο μέσω της Ελ. Βενιζέλου, που επιτέλους πρέπει να προστατευτεί από τα παράνομα παρκαρισμένα οχήματα. Η αριστερή λωρίδα, μπορεί να χρησιμοποιηθεί για την τροφοδοσία των καταστημάτων.

Εικ. 4 ΟΔΟΣ ΕΛ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ

Εικ. 5 ΣΥΜΒΟΛΗ ΛΑΜΠΡΑΚΗ ΚΑΙ ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ

2. ΣΥΜΒΟΛΗ ΛΕΩΦ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΕ ΕΘΝΙΚΗΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΕΩΣ

Σίγουρα η πρότασή μου, θα προκαλέσει μεγάλες αντιδράσεις, Προτείνεται η συνέχιση της Λεωφόρου Ακτής Μιαούλη προς την Εθνικής Αντιστάσεως, μέσα από τον Τινάνειο κήπο (που επιτέλους πρέπει να μετονομαστεί). Ωστόσο, πέραν των πολλών προβλημάτων που θα λύσει, επικαλούμαι και την ιστορική μας μνήμη. Πριν από την κατεδάφιση του τοπόσημου του Πειραιά, το ιστορικό Ρολόϊ του Πειραιά (Παλιό Δημαρχείο) από τον δοτό Δήμαρχο της χούντας Αριστ. Σκυλλίτη, η οδός Ακτή Μιαούλη, συνεχιζόταν σε απόλυτη ευθεία με την οδό Εθνικής Αντιστάσεως. Με την κατεδάφιση του κτιρίου, επεκτάθηκε ο Τινάνειος κήπος και στην θέση του κτιρίου δημιουργήθηκε, έξω από κάθε λογική, ο τωρινός παράδρομος που οδηγεί στην Εθν. Αντιστάσεως ή (τότε) στην Λεωφ. Γεωργίου, με τα γνωστά προβλήματα. Με την πρότασή μου: **α)** Απλοποιείται ο κόμβος με τον τριπλό σηματοδότη **β)** Γίνεται εύκολη η προώθηση των οχημάτων προς την Ομηρίδου Σκυλλίτη (έξοδος του Πειραιά στο Νέο Φάληρο), **γ)** Δίνεται η δυνατότητα σε όσους κατεβαίνουν την Λεωφ. Γεωργίου να στρίψουν στην οδό Μιαούλη για να πάνε προς την Καλλιόπη. Προσωπικά έχω δώσει οδηγίες

Εικ. 6 ΑΚΤΗ ΜΙΑΟΥΛΗ-ΓΕΩΡΓΙΟΥ (ΣΗΜΕΡΑ)

Εικ. 7 ΠΡΟΤΑΣΗ (ΜΙΑΟΥΛΗ - ΓΕΩΡΓΙΟΥ)

σε τουλάχιστον τρεις απεγνωσμένους επισκέπτες του Πειραιά, πως μπορούν από εκεί να πάνε Καλλίπολη (Εθν. Αντιστάσεως-Καραολή Δημητρίου- Ηρώων Πολυτεχνείου-Βρυώνη κλπ) και **δ)** στην θέση του ανόητου σημερινού παράδρομου, θα μπορούσε να γίνει ένα μνημείο-αφιέρωμα για το Ρολοί. Πρότασή μου, να αναζητηθεί το Ρολοί (Δωρεά του τότε Δήμαρχου Μουντζόπουλου) που κοσμούσε το παλιό Δημαρχείο (ή αν δεν υπάρχει να γίνει ένα αντίγραφο αυτού) και να τοποθετηθεί σε μνημείο μετά από Δημόσιο Διαγωνισμό, με πινακίδα με την ιστορία του κτιρίου, φωτογραφίες και ίσως μικρό πρόπλασμα (μακέττα). Για το Παλιό Δημαρχείο του Πειραιά (Ρολοί), υπάρχει άρθρο στο Πειραιϊκό Ορόσημο, τεύχος 63, Απρίλιος 2018):

3. ΛΕΩΦΟΡΟΣ Ι. ΧΑΤΖΗΚΥΡΙΑΚΟΥ ΚΑΙ ΛΕΩΦΟΡΟΣ ΗΡΩΩΝ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟΥ

A. ΚΑΤΑΡΓΗΣΗ ΜΟΝΟΔΡΟΜΗΣΗΣ ΛΕΩΦΟΡΟΥ Ι. ΧΑΤΖΗΚΥΡΙΑΚΟΥ

Η μονοδρόμηση της Λεωφόρου Ι. Χατζηκυριακού, ήταν το πιο άχρηστο και επιζήμιο μέτρο. Πραγματικά, μου είναι αδύνατο να βρώ έναν λόγο που να δικαιολογεί το σκεπτικό της υλοποίησής του. Στην καθημερινή μου διέλευση (σπίτι-γραφείο-σπίτι), ποτέ δεν είχα πρόβλημα. Αντίθετα, με την μονοδρόμηση, οδηγούνται όλα τα αυτοκίνητα που θέλουν να βγούν από τον Πειραιά στην παραλιακή Ακτή Θεμιστοκλέους, με αποτέλεσμα το απίστευτο μποτιλιάρισμα τις ώρες αιχμής από την Β' Μεραρχίας μέχρι την Ζαννή (τουλάχιστον!!!!), ή την επιβάρυνση των στενών από εμάς τους Πειραιώτες, που αναζητούμε άλλες, πιο λογικές διεξόδους.

B. ΚΙΝΗΣΗ ΑΥΤΟΚΙΝΗΤΩΝ ΣΤΗΝ ΛΕΩΦΟΡΟ ΗΡΩΩΝ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟΥ ΑΠΟ ΑΦΕΝΤΟΥΛΗ ΕΩΣ ΤΗΝ ΟΔΟ Β' ΜΕΡΑΡΧΙΑΣ

Με την επαναφορά της προηγούμενης κατάστασης στην λεωφόρο Ι. Χατζηκυριακού, δίνεται η δυνατότητα να συνεχιστεί η κίνηση των οχημάτων στην υπάρχουσα τώρα λεωφολωρίδα, από την οδό Αφεντούλη έως την οδό Β' Μεραρχίας, ώστε να μοιράζεται το κυκλοφοριακό φορτίο της Ακτής Θεμιστοκλέους και της Ακτής Μιαούλη.

4. ΣΥΜΒΟΛΗ ΑΚΤΗΣ ΜΙΑΟΥΛΗΣ ΜΕ ΟΔΟ ΙΑΣΩΝΟΣ (ΜΠΡΟΣΤΑ ΣΤΗΝ ΠΑΓΟΔΑ)

Τεράστιο πρόβλημα δημιουργείται τις ώρες αιχμής ή όταν υπάρχουν κρουαζιερόπλοια (με τα πούλμαν) από την κάθετη στροφή (90 μοιρών) λόγω του αντλιοστασίου και της παράνομης στάθμευσης, παρ' ότι υπάρχει το υπόγειο πάρκινγκ αυτοκινήτων μπροστά από τον Άγιο Νικόλαο. Προτείνεται η ομαλοποίηση της στροφής και η μονοδρόμηση της οδού Ιάσωνος μεταξύ Λεωφόρου Ι. Χατζηκυριακού και Ακτής Μιαούλη, για να αποκλειστεί η από δεξιά, έστω και με stop, είσοδος στον κόμβο οχημάτων που δεν έχουν σήμερα άλλο τρόπο πρόσβασης λόγω των μονοδρομήσεων με την Ακτή Μιαούλη.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Όστόσο, καμία ρύθμιση δεν πρόκειται να λύσει το κυκλοφοριακό πρόβλημα του Πειραιά, αν δεν υπάρξει ΕΠΙΤΕΛΟΥΣ ΑΣΤΥΝΟΜΕΥΣΗ, τουλάχιστον των βασικών αρτηριών της πόλης, από το παράνομο παρκάρισμα με τα διπλο-τριπλο-παρκαρίσματα και την ατιμώρητη ασυδοσία.

Όσον αφορά την τροφοδοσία των καταστημάτων (βλέπε κυρίως Γρ. λαμπράκη, Ηρώων Πολυτεχνείου, Β' Μεραρχίας), ας εφαρμοστεί η διάταξη που υπάρχει (και λειτουργεί στις λεωφόρους της Αθήνας) για τροφοδοσία των καταστημάτων μεταξύ 06.00 και 08.00 το πρωί.

ΛΑΤΡΕΙΕΣ ΚΑΙ ΙΕΡΑ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΥ ΠΕΙΡΑΙΑ

Του ΓΙΩΡΓΟΥ ΣΤΑΪΝΧΑΟΥΕΡ

Αρχαιολόγου

τ. Εφόρου Αρχαιοτήτων

Χώρος στον οποίο καλύτερα από πουθενά αλλού αναγνωρίζεται ο πραγματικός χαρακτήρας ενός λαού και μιας εποχής -θα έλεγα ο χώρος όπου ο κάθε λαός ψυχαναλύεται- είναι ο χώρος της θρησκείας: οι θεοί στους οποίους αυτός καταφεύγει, η μορφή της λατρείας και η αρχιτεκτονική της έκφραση, ο ναός και η θέση του στην πόλη. Σε τούτο ο ελεύθερος στο φρόνημα Αθηναίος διακρινόταν από το πειθαρχημένο και προληπτικό Σπαρτιάτη και το Ρωμαίο ή το μονολιθικό Αιγύπτιο: όπως στο Μεσαίωνα η εσωστρεφής βυζαντινή εκκλησία διακρίνεται από τον επιβλητικό καθολικό καθεδρικό ναό και από το τέμενος του Ισλάμ της υποταγής.

Ανάμεσα στις αρχαίες ελληνικές πόλεις, ο Πειραιάς αποτελεί μια μοναδική περίπτωση: όχι τόσο γιατί είναι μια νέα πόλη σχεδιασμένη ως μια ιδανική και πρότυπη πολεοδομική λύση από αυτόν που αναγνωρίζουμε ως τον πατέρα της πολεοδομίας (αυτό είναι μια άλλη υπόθεση). Η βαθύτερη αιτία βρίσκεται στον ειδικό χαρακτήρα του Πειραιά, ως του κέντρου μέσω του οποίου η Αθήνα επικοινωνεί με τον κόσμο του Αιγαίου και της ανατολικής Μεσογείου, και τον εξουσιάζει με την επιχειρησιακή δύναμη του στόλου αλλά και την εμπορική επιχειρηματικότητα των κατοίκων του: ενός πληθυσμού αφιερωμένου σ' αυτούς τους στόχους, αποξενωμένου από την αγροτική παράδοση και τον στενόμυαλο συντηρητισμό του παλιού Αθηναίου, ζυμωμένου αντίθετα με το μόχθο, με το κίνδυνο της θάλασσας και το ρίσκο των επιχειρήσεων, σε καθημερινή επαφή με το ξένο, το μακρινό, ενός ανθρώπου ανοιχτού συνεπώς σε κάθε τι νέο. Δεν είναι τυχαίο, ότι σ' αυτή την πόλη που έφθασε σε μέγεθος και σε αριθμό κατοίκων την Αθήνα, δεν έχει βρεθεί, και πι-

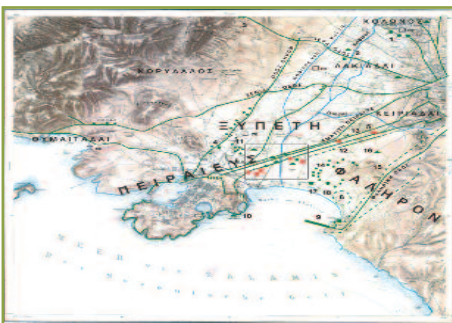
θανόν να μην υπήρξε κάποιος ναός αντίστοιχος με τους μεγαλόπρεπους κλασσικούς ναούς του άστεως, ότι για το Δημοσθένη οι νέωσοικοι ήταν μνημεία εφάμιλλα των Προπυλαίων και του Παρθενώνα: και ότι τα γλυπτά που κοσμούν το Μουσείο μας είναι τα κατεξοχήν όχι τα αναθηματικά στους θεούς, αλλά τα επιτύμβια, τα κατεξοχήν μνημεία ενός αστικού πληθυσμού.

Με τις λατρείες του Πειραιά είχαμε ασχοληθεί και παλιότερα. Σήμερα θα προσπαθήσουμε να δώσουμε μεγαλύτερη έμφαση στην ιστορία και την τοπογραφική αποτύπωση της θρησκευτικής ζωής της πόλης. Ζώντας οι ίδιοι σε μια μεταβατική εποχή, όπου μακραίνωνες αξίες, αρχές και θεσμοί συστηματικά αποδομούνται και ένας ολόκληρος τρόπος ζωής καταρρέει, είμαστε περισσότερο από τις παλαιότερες γενιές σε θέση να καταλάβουμε τις βαθιές αλλαγές στην αντίληψη του κόσμου και του θείου, που έφεραν οι συνεχείς μέσα σε δύο αιώνες ανατροπές από την αρχαϊκή αγροτική κοινωνία με τους παραδοσιακούς θεούς της, στη χρυσή εποχή της ναυτικής κυριαρχίας και των κραταίων κρατικών λατρειών τέλος στην ελληνιστική κοσμοπολίτικη, σκεπτικιστική αντίληψη του κόσμου.

Πριν ακόμα δημιουργηθεί στα μέσα του 5ου αι. η μεγάλη πόλη Ιπποδάμου, ο Πειραιάς ήταν ένας από τους μεσαίους αγροτικούς κλεισθένειους δήμους μέλος μιας παλαιάς θρησκευτικής ενότητας, ενός τετρακώμου, (εικ. 1), το οποίο περιελάμβανε τους γειτονικούς δήμους της Ξυπέτης (Μοσχάτο), του Φαλήρου και των Θυμαϊτάδων (Κερατσίνι) με θρησκευτικό κέντρο το ιερό του Ηρακλέους στα Καμίνια (εικ. 2). Όπως στους περισσότερους αττικούς δήμους η κατοίκηση ήταν διάσπαρτη σε περισσότερους οικι-

σμούς, ομάδες σπιτιών με τα νεκροταφεία τους. Τα χωράφια τους κατελάμβαναν ένα μεγάλο μέρος της κάτω πεδιάδας του Κηφισού και την πειραιϊκή χερσόνησο, την οποία χώριζε τότε ακόμη από τον υπόλοιπο δήμο το έλος του Αλιπέδου. Όπως όλοι οι δήμοι -παράδειγμα η Ερχιά (Σπάτα) της οποίας έχει βρεθεί το εορτολόγιο, έτσι και ο παλαιός Πειραιάς πρέπει να είχε τουλάχιστον 40 - 50 δημοτικές λατρείες θεών και τοπικών ηρώων, όπως οι γνωστοί από τα κλασσικά τοπωνύμια Ηετίων, Μούνιχος, Φρέατος και Σήραγγος. Είναι πολύ πιθανό ότι σ' αυτόν τον ηπειρωτικό (εκτός της χερσονήσου) Πειραιά ανήκαν το Ηράκλειο που προαναφέραμε όπως και τα ιερά των Εχειλιδών στο Φάληρο (εικ. 3) και κάποια από τα αρχαϊκά ιερά -του Διονύσου και της Μητέρας των Θεών (εικ. 4, 5), που η αρχαιολογική έρευνα των τελευταίων ετών απεκάλυψε κοντά στη σημερινή κοίτη του Κηφισού στα σύνορα της Ξυπέτης.

Οι σπουδαιότερες από τις παλιές δημοτικές, βασικά αγροτικές εορτές, τα Διονύσια του Διονύσου, τα Θεσμοφόρια της Δήμητρας ή τα Διάσια του χθόνιου Δία Μελιχίου (στον οποίο θα επανέλθουμε παρακάτω), θα διατηρηθούν αποκτώντας νέα αίγλη και μετά την ίδρυση της νέας πόλης, όταν με τη συρροή των νέων κατοίκων (Αθηναίων και ξένων) οι δημότες Πειραιείς θα αποτελούν πλέον τη μειοψηφία των κατοίκων. Έτσι, τα Διονύσια εν Πειραιεί ανήκουν τον 5ο αι. στις μεγάλες αστικές γιορτές του θεού σε ίση μοίρα με τα Λέναια, τα Διονύσια εν Άστει και τα Θαργύλια. Το διονυσιακό θέ-

Εικ. 1. Χάρτης του Τετρακώμου (δήμοι Πειραιώς, Φαλήρου, Ξυπέτης και Θυμαϊτάδων)

Εικ. 2. Αναθηματικό ανάγλυφο στον Ηρακλή. Πιθανώς από το τετρακώμον Ηράκλειο. 4ος αι. π.Χ. Μουσείο Πειραιώς

Εικ. 3. Ανάγλυφο των Εχειλιδών από το Νέο Φάληρο. Η Άρτεμις απέναντι στον ήρωα του γένους, πίσω του ο ποταμός Κηφισός και οι Νύμφες, γύρω στο 410 π.Χ. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο

ατρο, η ορχήστρα του οποίου είχε βρεθεί τον 19ο αιώνα στη δυτική πλαγιά του λόφου του Προφήτη Ηλία (οι θεατές κάθονταν σε ξύλινα ικριώματα) ήταν το μόνο από τα 14 αναφερόμενα δημοτικά θέατρα όπου ανεβάζονταν κωμωδίες και τραγωδίες. (αναφέρεται μάλιστα και η παρουσία του Σωκράτη στη διδασκαλία μιας τραγωδίας του Ευριπίδη) (εικ. 6), ενώ μεγάλο γεγονός πρέπει να αποτελούσε και πομπή των Διονυσίων, που, όπως και αυτή του Διός Σωτήρος διέσχισε στις γιορτή των θεών τους κεντρικούς δρόμους της πόλης. Την αντίστοιχη ακμή των πειραιϊκών Θεσμοφορίων, στο ιερό που όπως συνήθως βρισκόταν έξω από την πόλη, τεκμηριώνει εκτός από την ποιότητα των (ανάγλυφων και γλυπτών) αναθημάτων (εικ. 7) η συμμόρφωση από το πλήθος των πιστών, που θα οδηγήσει τον 4ο αι. στην απαγόρευση της τέλεσης θυσιών από ιδιώτες χωρίς την παρουσία ιερέα.

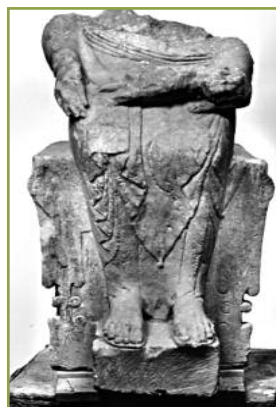
Περίοψη θέση στο πειραιϊκό τοπίο και στις πειραιϊκές λατρείες θα έχει, για την αρχαιότητα, τη στρατηγική και την πολιτική σημασία του, το αρχαίο. απομονωμένο στη βραχύωδη ανατολική άκρη της Πειραιϊκής χερσονήσου, ιερό της Μουνιχίας Αρτέμιδος και η εορτή των Μουνιχίων (εικ. 8). Ιδρυμένο σύμφωνα με την παράδοση από το βασιλιά Μούνιχο, σύμφωνα με τα ευρήματα τον 10ο αι. π.Χ., σε μια θέση που κατοικείτο από τη Νεολιθική εποχή, το ιερό ήταν ένα από τα αρχαιότερα της Αττικής, και η γιορτή των Μουνιχίων που έδωσαν το όνομα του στον 10ο μήνα (Μουνιχιώνα) του αττικού ημερολογίου μία από τις πιο σημαντικές αθηναϊκές γιορτές. Με το μύθο (το αίτιον όπως λέμε) της ίδρυσης του ιερού και της γιορτής, πού όπως στη Βραυρώνα είναι η εξιλέωση (εδώ με τη θυσία της κόρης τού βασιλιά) για το φόνο μιας ιερής αρκούδας της θεάς, συνδέεται και ο ρόλος που έχει και αυτό, όπως και το ιερό της Βραυρώνας, η "αρκτεία", μια "τελετουργία της μετάβασης", των μικρών δεκαετών κοριτσιών στην κατάσταση της αθηναίας γυναίκας και την προετοιμασία για το γάμο, ακριβώς όπως ο θεσμός της εφηβείας ήταν η προετοιμασία των αγοριών για τον πόλεμο. Η ετήσια μύηση στα Μουνίχια σε αντίθεση με την ανά πενταετία πομπή στη Βραυρώνα γινόταν εδώ κάθε χρόνο. Αν και παραμένει ανοιχτό το θέμα της μαζικής συμμετοχής ετησίως 600 κοριτσιών ή απλώς της αντιπροσωπευτικής συμμετοχής στη μύηση επιλεγμένων από κάθε φυλή παρθένων, δεν αποκλείεται τα Μουνίχια -όπως δείχνει η σύγκριση με τα αναθήματα και τις παραστάσεις των πλουσίων θυσιών στη Βραυρώνα (εικ.9) - να προσέφερε ένα πιο εύκολα προσπί-

στις λιγότερο εύπορες τάξεις των Αθηναίων τρόπο μύησης. Η ισοπέδωση του χώρου κατά την ανέγερση της έπαυλης του Κουμουνδούρου, δεν επιτρέπει την αποκατάσταση - όπως στη Βραυρώνα - του ιερού, με τα καταλύματα των άρκτων, τα εστιατόρια κλπ. Έτσι, για το ναό που αναφέρει ο Πausanias, τη μοναδική ένδειξη αποτελούν κάποια μαρμάρινα κεραμείδια, ενώ για το ρόλο της θεάς μιλούν πλέον μόνο τα ευρήματα της ανασκαφής (που έγινε το 1935 κατά την ανέγερση στην ίδια θέση του Ναυτικού Ομίλου): οι γνωστοί από τη Βραυρώνα κρατηρίσκοι (εικ. 10), τα παιδικά ειδώλια και τις πλαγγόνες (κούκλες), επιβεβαιώνει το ως προστάτιδος του γάμου και των παιδιών. Από την άλλη πλευρά η στρατηγική θέση του ιερού στο οχυρό ακρωτήριο του Τουρκολίμανου, απέναντι ακριβώς από το παλιό λιμάνι του Φαλήρου και την κατάληξη του Φαληρικού Μακρού τείχους, καθιστά αυτονόητη τη στενή σχέση της θεάς με το ναυτικό. Η θεά ήταν μια λιμενοσκόπος Άρτεμις, προστάτις του στόλου και των ναυτικών: ο βωμός της όπως ο βωμός του Ελέους στην αθηναϊκή Αγορά- ήταν το καταφύγιο των αδικώς διωκόμενων για ναυτικά αδικήματα, ενώ και η εορτή των Μουνιχίων συνδέθηκε με τα Σαλαμίνα, τον λαμπρό (αν και ετεροχρονισμένο) εορτασμό των επινικίων της ναυμαχίας της Σαλαμίνας.

Στην άλλη άκρη της μεγάλης λεωφόρου (πλατείας οδού) που ξεκινώντας από το ιερό της Αρτέμιδος διέσχιζε τον Πειραιά έως το Λιμάνι (εικ.11), στην (σήμερα ισοπεδωμένη) ράχη της χερσονήσου υψωνόταν πάνω από το κεντρικό λιμάνι, στην πλατεία Κοραή, όπου πρόσφατα βρέθηκαν ίχνη από τον περίβολο και τον κήπο του ιερού, το κεντρικό ιερό του Πειραιώς, αυτό του Διός Σωτήρος και της Αθηνάς Σώτηρας, "θεάς άξιον" ακόμα για τον Pausanias. Σύγχρονο σχεδόν με την ίδρυση, μετά το 480, του Πειραιώς, το ιερό, ουσιαστικά ένα τέμενος με στοές, συνδεόταν άμεσα με τις ναυτικές νίκες που τον δόξασαν και με τους κινδύνους της θάλασσας που συνόδευαν τους κατοίκους του: ο Δίας κρατούσε στο χέρι τη Νίκη, το τέμενος στόλιζαν οι ανδριάντες των πολεμικών ηρώων, τις στοές οι πίνακες των νικών και τα αφιερώματα των ναυτικών πριν από την αναχώρηση, τα ονομαζόμενα εμβατήρια για ένα "επιτυχές ταξίδι" και μετά την επιστροφή τα αποβατήρια, ενώ ήδη από τον 5ο αι. ένας νόμος επέβαλε σε κάθε πλοίο με το τέλος του ταξιδιού του να πληρώσει στους Σωτήρες θεούς μια δραχμή. Η λαμπρή γιορτή των Διοσωτηρίων περιελάμβανε (όπως και τα Διονύσια) πομπή για μέσου των δρόμων του

Εικ. 4. Τα κατάλοιπα του ιερού της Μητέρας των θεών στον Κηφισό

Εικ. 5. Αρχαίο άγαλμα της Μητέρας των θεών με αναθηματική επιγραφή της Ιππαρέτης, τέλη 6ου αι. π.Χ. Μουσείο Πειραιώς

Εικ. 6. Αναθηματικό ανάγλυφο ηθοποιών στο Διόνυσσο από τον Πειραιά, γύρω στο 400 π.Χ. Εθν. Αρχαιολογικό Μουσείο

Εικ. 7. Αναθηματικό ανάγλυφο με παράσταση της Κόρης από το πειραιϊκό Θεσμοφόριο, Εθν. Αρχαιολογικό Μουσείο

Εικ. 8. Το Τουρκολίμανο με την έπαυλη του Κουμουνδούρου στη θέση του ναού της Μουνιχίας Αρτέμιδος

Εικ. 9. Αναθηματικό ανάγλυφο από το ιερό της Βαυρωνίας Αρτέμιδος, 4ος αι. π.Χ. Μουσείο Βραυρώνος

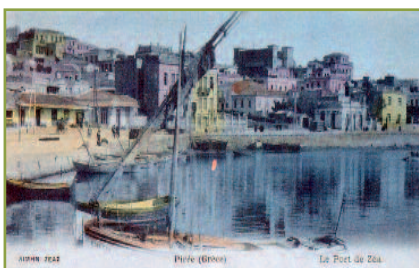
Εικ. 10. Κρατηρίσκοι από το ιερό της Βραυρωνίας Αρτέμιδος, Μουσείο Βραυρώνος

Εικ. 11. Χάρτης του αρχαίου Πειραιώς

Εικ. 12. Τιμητική στήλη εφήβων νικητών στις λεμβοδρομίες 2ος αι. μ.Χ. Εθν. Αρχαιολογικό Μουσείο

Εικ. 13. Το θέατρο του Τσόχα πάνω από το Πασαλιμάνι

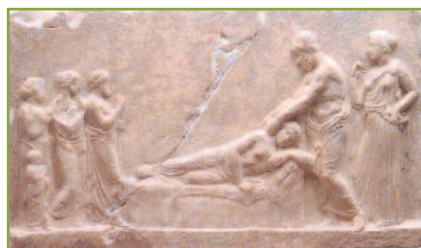
Πειραιώς, μεγαλόπρεπη θυσία γεύμα (στρώσιν). Είναι η μόνη από τις πειραιϊκές γιορτές που θα διατηρηθεί έως τη ρωμαϊκή εποχή. Τα Διωστήρια όπως και τα Σαλαμίνια συμπληρώνονται από την ελληνιστική εποχή με λεμβοδρομίες από το κεντρικό λιμάνι ή τη Ζέα στο Τουρκο-λίμανο. Πόσο δημοφιλής ήταν η λατρεία αυτή το δείχνουν τα έσοδα του ιερού ταμείου τον 4ο αι. από τις πωλήσεις των δερμάτων από τις διάφορες θυσίες, όπου το Διωστήριον του Πειραιώς εμφανίζεται με ποσά πολλαπλάσια από όλα τα άλλα ιερά της Αττικής (πλην της Αθηνάς). Τη διάρκεια και σημασία της λατρείας στο ιερό δείχνει η πρόβλεψη για την ανάθεση μόνο εδώ και στο ιερό της Αθηνάς Πολιάδος στην Αθήνα του αντιγράφου της επιγραφής που αναφέρεται στην επισκευή των αττικών ιερών επί Αυγούστου.

Η ιστορική σημασία που είχε για τον Πειραιά - για την ίδρυση και την ανάπτυξη του ως του ναυστάθμου της Αθηναϊκής αυτοκρατορίας - ο αγώνας κατά των Περσών, αλλά και η επίδραση που έχουν στη ζωή των Πειραιωτών οι περιπέτειες - ήττες και νίκες - του στόλου, θα αφήσουν το στίγμα τους σε όλες τις πειραιϊκές λατρείες: δεν ήταν μόνο αυτές των μεγάλων ιερών, όπως της Αρτέμιδος και του Διός Σωτήρος. Η λατρεία της Αφροδίτης, ήταν άμεσα συνδεδεμένη με τα ιερά που ίδρυσαν για τις νίκες τους ο Θεμιστοκλής το 480 και ο Κόνων το 394 π.Χ. και στο κέντρο της Ιπποδαμείας αγοράς, γύρω από τη διασταύρωση των λεωφόρων Βασ. Γεωργίου και Γρηγόρη Λαμπράκη, δέσποζε το μνημείο στον Ευρυμέδοντα, ανάμνηση της μεγάλης νίκης του Κίμωνα, που έβαλε τα θεμέλια της αθηναϊκής ναυτικής ηγεμονίας.

Κοντά στο δρόμο που ένωνε τα μεγάλα ιερά της Αρτέμιδος Μουνιχίας και του Διός, πάνω από το Πασαλιμάνι (τον αρχαίο ναύσταθμο της Ζέας) βρισκόταν και το Ασκληπιείο (Εικ. 13). Νεώτερη από τις προηγούμενες, η λατρεία του Ασκληπιού, ενός θεού-ουσιαστικά ημιθέου, πολύ κοντά στον άνθρωπο που αντικατέστησε τους παλιούς τοπικούς ήρω-

ες ιατρούς και θεούς, είναι η τρίτη μεγάλη πειραιϊκή λατρεία. Ο Ασκληπιός ήρθε από τη Επίδαυρο στη Ζέα το 430 ή το 420, και από εκεί ανέβηκε στην Αθήνα. Στο πειραιϊκό Ασκληπιείο, το οποίο πρέπει για το λόγο αυτό να είχε ένα ηγετικό ρόλο στην οργάνωση των Επιδαιριών, λατρευόταν όπως δείχνει μια επιγραφή (ένας ιερός νόμος) του 4ου αι μαζί με τον επιδαιρίο Μαλεάτα Απόλλωνα, τον Ερμή και τις κόρες του Ιασώ, Ακησώ και Πανάκεια. Από την ίδια επιγραφή μαθαίνουμε για τα υποχρεωτικά προθήματα στους συννάους, στους ιερούς σκύλους και τους κυνηγέτας (προφανώς τους γιούς του Ποδαλείριο και Μαχάωνα) πόπανα (γλυκά ψωμάκια). Η θυσία στο θεό που ακολουθούσε ήταν συνήθως ένας πετεινός, ένας χοίρος ή ένα πρόβατο, σπάνια (από τους πολύ πλούσιους) ένας ταύρος. Η θεραπεία όπως στην Επίδαυρο πραγματοποιούνταν μετά από νηστεία και ένα λουτρό στη Ζέα με την εγκοίμιση (με τη βοήθεια πιθανώς ναρκωτικών ουσιών) στο ιερό, κατά την οποία ο ασθενής έβλεπε τον θεό να σκύβει και να τον γιατρεύει. Την εικόνα έχουμε στο ωραίο ανάγλυφο του Μουσείου Πειραιώς (Εικ. 14), την περιγραφή της διαδικασίας στην ομώνυμη κωμωδία του Αριστοφάνη. Δύο Αθηναίοι φέρνουν τον Πλούτο στο ιερό του Πειραιώς προκειμένου να του ανοίξει ο θεός τα μάτια ώστε να μοιράζει πιο δίκαια τον πλούτο στους ανθρώπους, με το κωμικό αποτέλεσμα η γενικά ευτορία να αφήσει τα ιερά, όπως χαρακτηριστικά το ιερό του Διός Σωτήρος, χωρίς πελάτες και χωρίς πόρους. Ότι η θεραπεία συνεπαγόταν ενδεχομένως μια πραγματική ιατρική επέμβαση (που δεν αντιλαμβανόταν ο ναρκωμένος ασθενής) δείχνει ο κατάλογος των ιατρικών εργαλείων που σώζεται σε μια ακόμη επιγραφή του 4ου αι. (IG II² 43) (Εικ. 15).

Το Ασκληπιείο το Πειραιώς φαίνεται ότι κατελάμβανε μια αρκετά μεγάλη έκταση ανάμεσα στη λεωφόρο που προα-

Εικ. 14. Αναθηματικό ανάγλυφο με παράσταση θεραπείας από το πειραιϊκό Ασκληπιείο, γύρω στο 400 π.Χ. Μουσείο Πειραιώς

Εικ. 15. Αναθηματικό ανάγλυφο με ιατρικά εργαλεία (εργαλειοθήκη ανάμεσα σε δύο βεντούζες) από το Ασκληπιείο της Αθήνας, Εθν. Αρχαιολογικό Μουσείο

ναφέραμε και τη θάλασσα στα Βοτσαλάκια, και περιελάμβανε ένα λατομείο που μισθωνόταν από τους ιερείς. Το κυρίως ιερό αποτελείτο από ένα περίβολο στο μέσο του οποίου -στη θέση του θεάτρου Τσόχα- διακρίνονταν, σύμφωνα με το ανασκαφέα Δραγάτση τα θεμέλια του ναού. Τα θεμέλια δεν βρέθηκαν στην ανασκαφή που ακολούθησε την κατεδάφιση του θεάτρου. Όμως τα ευρήματα επιβεβαιώνουν τη φήμη του ιερού: πρόκειται για μερικά εξαιρετικά κλασσικά ανάγλυφα του Ασκληπιού με την Υγεία (εικ. 16) ή συνοδευόμενου από το φίδι (εικ. 17) ή ακόμα με τη μορφή φιδιού, τέλος για έναν υπερμεγέθη ελληνιστικό κορμό με το κεφάλι του θεού (τον ονομαζόμενο Ασκληπιό της Μουνιχίας του Εθνικού Μουσείου) (εικ.18) και δύο αγάλματα μικρών αγοριών (εικ.19). Τη μακρά διάρκεια της λατρείας επιβεβαιώνει ένας αναθηματικός πίνακας με παράσταση ενός ανδρικού μορίου από τον 2ο ή 3ο αι. μ.Χ. (εικ. 20).

Η σχετικά πρόσφατη ανασκαφή μιας μικρής στοάς και μιας σειράς από κόγχες σκαμμένες στο βράχο σε συνδυασμό με την ανεύρεση θραυσμάτων αναθηματικών επιγραφών στον Ασκληπιό και ενός ακόμη παιδικού αγάλματος (αυτή τη φορά ενός κοριτσιού) απέδειξε ότι το ιερό επεκτεινόταν έως τη θάλασσα. Δεν αποκλείεται συνεπώς η υπόθεση ότι το υστεροκλασσικό βαλανείο - νυμφαίο του Σηραγγείου στη σπηλιά του Παρασκευά συνδεόταν και αυτό με τη λειτουργία του Ασκληπιείου, καθώς μετά την ολοκλήρωση των νεωσοίκων είχε αποκλειστεί η πρόσβαση των επισκεπτών του ιερού στη θάλασσα της Ζέας. Με την υπόθεση θα συμφωνούσε η εύρεση στο σημείο αυτό ενός βωμού αφιερωμένου στον Απόλλωνα Αποτρόπαιο (ο Ασκληπιός ως γνωστόν ήταν γιός του Απόλλωνος)

Η λατρεία του Ασκληπιού και άλλων

Εικ. 16. Αναθηματικό ανάγλυφο στον τύπο των ηρωικών αναγλύφων με Ασκληπιό και Υγεία, από το Πειραικό Ασκληπιείο, γύρω στο 400 π.Χ. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο

συγγενικών θεών ιατρών όπως η Αγαθή θεά (εικ. 21) εκφράζει μια σπουδαία πλευρά της πειραικής θρησκευτικότητας: την ανάγκη αυτού του πληθυσμού για μια μορφή του θείου πιο κοντά στον άνθρωπο. Σ' αυτή την κατηγορία ανήκουν εκτός από τον Ακληπιό και άλλοι παλαιοί θεοί, μορφές του χθόνιου Δία, όπως ο Ζεύς Μειλίχιος, ένας αγροτικός θεός προς τιμήν του οποίου γιορτάζονταν η σπουδαία γιορτή των Διασίων, στα οποία όλοι οι δήμοι αντί για θυσίες προσέφεραν επιχώρια θύματα, και ο Ζευς Φίλιος, θεός των συμποσιών. Σε μια σειρά από ανάγλυφα που προέρχονται από την γειτονική παραλία προς την πλατεία Αλεξάνδρας ο Ζεύς Μειλίχιος παριστάνεται -όπως ο Ασκληπιός- με τη μορφή φιδιού (εικ. 22), ως θεός ενθρονισμένος με σκήπτρο, άλλοτε πάλι, όπως και ο Ζεύς Φίλιος με τη σύζυγό του (εικ. 23), ως συμποσιαστής ξαπλωμένος στην κλίνη και κρατώντας το κέρας της Αμαλθείας. Είναι πιθανό ότι στον Ασκληπιό και σ' αυτούς τους δημοφιλείς χθόνιους θεούς της Υγείας και της Αφθονίας ήταν αφιερωμένη ολόκληρη αυτή η απόκρημνη ακτή της Καστέλλας, όπου παλαιότερα αναφέρονταν πολλές αναθηματικές κόγχες και ένας ναΐσκος σκαλισμένος στο βράχο και επιχρισμένος εσωτερικό, τα λεγόμενα Θεόσπιτα (εικ. 24).

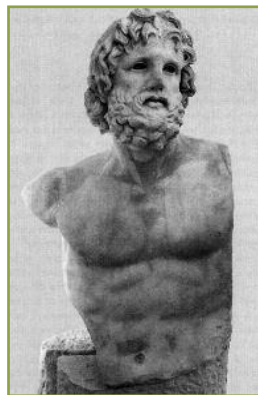
Με τον 4ο αιώνα και κυρίως στην ελληνιστική εποχή η μορφή της θρησκευτικότητας όπως και η ίδια η φυσιογνωμία της πόλης αλλάζουν, με κύριο χαρακτηριστικό την υποχώρηση των επισήμων (κρατικών) μπροστά στην ανάπτυξη των ιδιωτικών λατρειών. Ο Πειραιάς θα γεμίσει σταδιακά από οργεώνες και θιάσους (ιδιωτικές λατρευτικές κοινότητες). Μια λέσχη με ιερό Διονυσιαστών φαίνεται ότι υπήρχε ήδη τον 4ο αι. δίπλα στο θέατρο στη θέση του Πανεπιστημίου Πειραιώς (εικ. 25, 26). Στο 2ο αι. π.Χ. ένας νέος θιάσος ιδρύεται, κατά σπάνια σύμπτωση! στο χώρο όπου πολύ αργότερα θα κτιστεί το Δημοτικό θέατρο του σύγχρονου Πειραιά (εικ. 27). Πολλοί από

Εικ. 17. Θυσία στον Ασκληπιό, ο οποίος παρίσταται και ως όφης, από το Πειραικό Ασκληπιείο, 4ος αι. π.Χ., Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο

Εικ. 18. Αγαλμάτιο παιδιού από το Ασκληπιείο, 2ος αι. π.Χ. Μουσείο Πειραιώς

Εικ. 19. Ο κορμός του Ασκληπιού της Μουνιχίας από το Πειραικό Ασκληπιείο, 2ος αι. π.Χ. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο

Εικ. 20. Αναθηματικό ανάγλυφο ρωμαϊκής εποχής από το Ασκληπιείο, Μουσείο Πειραιώς

Εικ. 21. Αναθηματικό ανάγλυφο στην Αγαθή θεά για τη θεραπεία από ποδάγρα (;) τέλη 4ου αι. π.Χ., Μουσείο Πειραιώς

Εικ. 22. Αναθηματικό ανάγλυφο στο Δία Μειλίχιο με τη μορφή όφεως, από τον Πειραιά, Βερολίνο

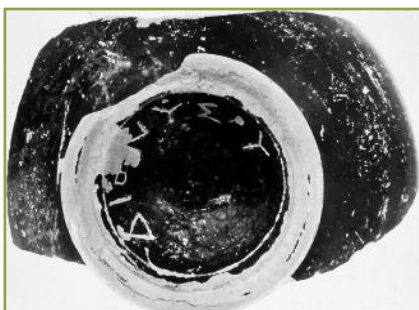
Εικ. 23. Αναθηματικό ανάγλυφο στο Δία Φίλιο, από τον Πειραιά, 4ος αι. π.Χ., Κοπεγχάγη

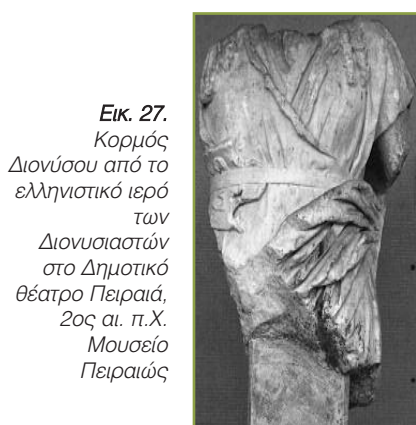
Εικ. 24. Τα "Θεόσιπτα" της Καστέλλας

Εικ. 25. Το ιερό των Διονυσιαστών στο χώρο του Πανεπιστημίου Πειραιά

Εικ. 26. Όστρακο με επιγραφή ΔΙΟΝΥΣΟΥ από το ιερό των Διονυσιαστών

Εικ. 27. Κορμός Διονύσου από το ελληνιστικό ιερό των Διονυσιαστών στο Δημοτικό θέατρο Πειραιά, 2ος αι. π.Χ. Μουσείο Πειραιώς

τους θιάσους ανήκουν σε ξένες λατρείες. Η τελευταία και καλύτερα γνωστή περίοδος ακμής του Πειραιά υπήρξε ο 4ος αι. και ειδικά η εποχή του Αλεξάνδρου, όταν ο Λυκούργος προσπάθησε να δώσει στη φθίνουσα πολιτική πόλη, την ελπίδα μιας νέας άνθησης, με την εξυγίανση των οικονομικών της πόλης, και μια φιλόδοξη οικοδομική και εξοπλιστική πολιτική. Ένας από τους στόχους του υπήρξε και η προέλευση για εγκατάσταση στον Πειραιά -ως μετοίκων- εμπορευομένων από όλη την ανατολική Μεσόγειο, έτσι που ο ξένος πληθυσμός να φθάσει πάλι το μεγάλο ποσοστό, περίπου το 20% του πειραιϊκού πληθυσμού, που είχε στο δεύτερο μισό του 5ου αι. Τα μέτρα που έλαβε ο Λυκούργος εκτός από τη νομική προστασία και τη χορήγηση ευκολιών εγκατάστασης, αφορούσαν στην άδεια ίδρυσης χώρων λατρείας. Η υποδοχή ξένων λατρειών δεν ήταν κάτι καινούργιο, η διαφορά έγκειται στο ότι οι θεοί τον 5ο αι. ενσωματώνονταν ακόμη στο αθηναϊκό Πάνθεον. Έτσι, ήδη από το τέλος του 6ου αι. η Αθήνα -πιθανώς με πρωτοβουλία των κύκλων γύρω από τον Κλεισθένη- υποδέχεται την Κυβέλη, το αρχαιότερο ιερό της οποίας συναντήσαμε δίπλα στη κοίτη του Κηφισού (Εικ. 4,5). Η θρακική Βενδίσ στο 430 π.Χ., (Εικ. 28) και ο αιγύπτιος και κυρηνάιος Άμμων στις αρχές του 4ου αι., λατρείες χωρών με παλαιές σχέσεις με την Αθήνα και πηγών της τροφοδοσίας της με σιτάρι, αποκτούν ελληνική ταυτότητα. Αναφέρονται μάλιστα δύο θιάσοι της Βενδίδος, ένας ελληνικός και ένας θρακικός που μαζί οργανώνουν την μεγαλόπρεπη πομπή των Βενδιδίων με την έφιππη λαμπαδοφορία, που περιγράφει ο Σωκράτης στην αρχή της Πολιτείας.

Χαρακτηριστική του θρησκευτικού χάρτη του υστεροκλασσικού Πειραιά είναι η συγκέντρωση των ανατολικών ιδιωτικών λατρειών στο δυτικό τμήμα της πόλης (Εικ. 29). Η πληροφόρησή μας βασίζεται σχεδόν αποκλειστικά στις επιγραφές, οι οποίες σε συνδυασμό με νεώτε-

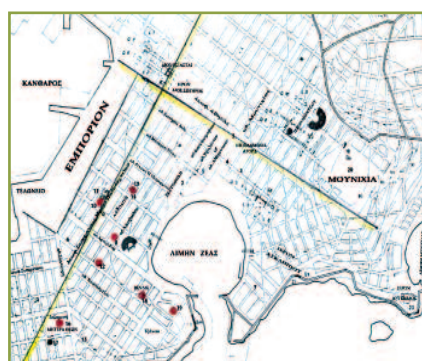
ρα ευρήματα επιτρέπουν τον κατά προσέγγιση εντοπισμό (κτηριακά κατάλοιπα δεν βρέθηκαν) των ιερών ξένων θεοτήτων σε δύο σημεία της περιοχής: δυτικά της πλατείας Τερψιθέας και κυρίως γύρω από την πλατεία της Πηγάδας στην Καλλιόλη.

Από την πρώτη θέση -μεταξύ Τερψιθέας και αρχαίου θεάτρου της Ζέας- προέρχονται τουλάχιστον έξι από παλαιά γνωστές επιγραφές χρονολογούμενες από τον τέλος του 4ου αι. π.Χ. έως τον 3ο αι. μ.Χ., οι οποίες συνδέονται όλες με τη λατρεία της Αφροδίτης. Η Αφροδίτη τα πειραιϊκά ιερά της οποίας είχαν όπως είδαμε συνδεθεί με ιστορικές μνήμες, αποκτά τώρα την οικεία σε όλην την Ελληνιστική Ανατολή μορφή της Συρίας ή Ουρανίας και των συγγενικών της θεοτήτων (Εικ. 29, αρ. 8-12), η λατρεία της συνδέεται με την εορτή για τον Άδωνι. Ανάμεσα στις επιγραφές δύο ψηφίσματα αφορούν σε μετοίκους από τη Σαλαμίνα της Κύπρου, πατρίδας της θεάς. Την έντονη παρουσία της θεάς στην περιοχή αυτή πάνω από το λιμάνι επιβεβαιώνουν νεώτερα ευρήματα (Εικ. 29 αρ. 14), όπως graffiti σε αγγεία (Εικ. 30), ή αναθηματική επιγραφή μιας απελεύθερης ιέρειας στην Αφροδίτη και ένα αγαλματίδιο της θεάς (Εικ. 31).

Ένα δεύτερο κέντρο ξένων λατρειών, ίσως αρχαιότερο και σίγουρα σημαντικότερο από το προηγούμενο τοποθετείται στην περιοχή της Πηγάδας και της δημοτικής Δεξαμενής. Στο ύψωμα ανατολικά της πλατείας η ανακάλυψη δύο αναθηματικών επιγραφών του 4ου αι. στην Αφροδίτη Ουρανία, με αναθέτη της πρώτης μια γυναίκα από το Κίτιο, κάνει πολύ πιθανή την τοποθέτηση εδώ (και όχι πλησίον των επιγραφών των Σαλαμινίων) του Ιερού της Αφροδίτης των κυπρίων εμπόρων από το Κίτιο, στην άδεια ιδρύσεως του οποίου, όπως και του πιθανώς γειτονικού ιερού της Ίσιδος, αναφέρεται σε ένα αθηναϊκό ψήφισμα του 333/2 π.Χ. Πολύ κοντά, γύρω από τη Δημοτική Δεξαμενή στην πλατεία της Πηγάδας,

Εικ. 28. Επιψηφισματικό ανάγλυφο από τον Πειραιά στην Κοπεγχάγη: Βενδίσ και Ασκληπιός (ή Δηλόπτης;) Πάνω αριστερά στο διάχωρο: Πάν και Νύμφες, 329/8 π.Χ.

Εικ. 29. Χάρτης του Πειραιώς με σημειωμένες τις θέσεις των ιερών των ξένων θεών

τοποθετείται (σύμφωνα με τα όσα γνωρίζουμε για τη θέση της γαλλικής ανασκαφής του 1855, και την προέλευση όλων των συνολικά επτά πειραϊκών επιγραφών που αναφέρονται σ' αυτήν) το ιερό και από το 218 π.Χ. ο ναός της εξαιρετικά λαοφιλούς στην ελληνιστική και ρωμαϊκή εποχή λατρείας της Κυβέλης ή της Μητέρας των Θεών, όπως αυτή σε όλες (με μια μόνο εξαίρεση) ονομάζεται. (χάρτης αρ. 16). Τα ευρήματα, κυρίως με τη μορφή ναίσκων της Κυβέλης (**εικ. 32**) είναι ελληνιστικά και ρωμαϊκά αλλά ή πειραϊκή λατρεία της θεάς χρονολογείται τουλάχιστον από τον 4ο αι. Την αρχική μορφή του ιερού - πριν από την ανέγερση του ελληνιστικού ναού- δείχνει ένα αναθηματικό ανάγλυφο (**εικ. 33**) όπου δίπλα στην εσχάρα για τη θυσία διακρίνεται ένας ναϊσκός της θεάς.

Η γειτνίαση των δύο ιερών, της Αφροδίτη των Κιτών και του Μητρώου, καθώς και η πληροφορία από μια επιγραφή του 282/1 π.Χ. προερχόμενη από το πειραϊκό ιερό του Άμμωνος, IG II² 1282, όπου γίνεται λόγος για το ρόλο του επιμελητού του Αφροδισίου στην "προσοικοδομίαν του ιερού", δεν αφήνει αμφιβολία ότι η πλατεία της Πηγάδας-σημείο κατάληξης του κεντρικού Α-Δ οδικού άξονα του Πειραιά (και αργότερα του υδραγωγείου) αποτελούσε το κέντρο των ανατολικών λατρειών. Την υπόθεση επιβεβαιώνει η πρόσφατη ανεύρεση στην ίδια περιοχή, συγκεκριμένα στη διασταύρωση των οδών Θεοχάρη και Ιάσωνος, (Χάρτης αρ. 17) ενός οστράκου του 4ου αι. (**εικ. 34**) με την επιγραφή Σαβαζ[ίου] η πειραϊκή λατρεία του οποίου ήταν ήδη γνωστή από μια α γνώστου προελεύσεως επιγραφή.

Η τάση προς μετατόπιση στα ΝΔ του κέντρου της πόλης θα ενταθεί τον τρίτο αιώνα ως συνέπεια της μακρόχρονης εγκατάστασης της μακεδονικής φρουράς στη Μουνιχία. Παράδειγμα η εμφάνιση των οργένων της Βενδίδος, η αρχική

έδρα των οποίων τοποθετείται στη Μουνιχία, στην περιοχή του Ζανείου (Χάρτης αρ. 18), από όπου προέρχονται τρία ψηφίσματα του 3ου αι. π.Χ. (IG II² 1283 και IG II² 1284 IG II² 1384), και η δημιουργία τον 2ο αι. του προαναφερθέντος θιάσου των Διονυσιαστών (IG II² 132, 1326, 2948), και ενός νέου θεάτρου στη Ζέα, από το οποίο σώζεται μάλιστα και ο κατάλογος των επιδόσεων για την ανέγερση του. Σημαντική αντίθετα είναι η κάμψη της δραστηριότητας που παρουσιάζουν έως τον 2ο αι. π.Χ. οι λατρείες της Αρτέμιδος Μουνιχίας και του Ασκληπιού στη Μουνιχία.

Η επιβίωση ή αναβίωση μετά την καταστροφή της πόλης από το Σύλλα ενός ικανού αριθμού ξένων λατρειών (όπως και τα σποραδικά δείγματα συνέχειας της λατρείας στα μεγάλα ιερά του είδαμε προηγουμένως), αποτελεί την απόδειξη για την συνέχιση της οικονομικής δραστηριότητας στον Πειραιά κατά τη ρωμαϊκή εποχή. Στα χρόνια του φιλέλληνα αυτοκράτορα Αδριανού, του οποίου είναι γνωστό το ενδιαφέρον για την οργάνωση του πειραϊκού εμπορίου, χρονολογείται και ο μοναδικός σωζόμενος (στην οδό Φίλωνος) ναός του αρχαίου Πειραιώς (**εικ. 35, 36**), που, όπως δείχνει ο ανδριάς του αυτοκράτορα που βρέθηκε δίπλα του, είχε ιδρυθεί προς τιμήν του (**εικ. 37**). Το λιμάνι ωστόσο ήταν καταδικασμένο να ακολουθήσει την Αθήνα, όπως παλιά στην ανοδική πορεία της, έτσι τώρα στη φθίνουσα πορεία της που θα ολοκληρωθεί με τις γερμανικές επιδρομές των μέσω του 3ου και του τέλους του 4ου αι. μ.Χ. Ενδιαφέρον έχει η παρουσία της νέας θρησκείας που υποδεικνύει ένα ψηφιδωτό δάπεδο πιθανόν κάποιας βασιλικής που βρέθηκε προ εικοσαετίας περίπου στην οδό Αλκιβιάδου, κοντά στο Μουσείο. Αντίθετα δεν έχουμε πληροφορίες για τη Βασιλική που μάλλον καταστράφηκε κατά την ανέγερση του παλαιού Μουσείου.

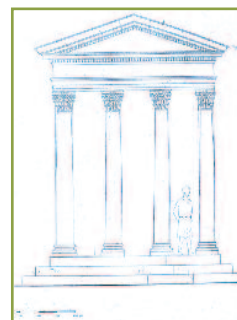
Εικ. 33. Αναθηματικό ανάγλυφο στη Μητέρα των Θεών: το ιερό της θεάς και στο διάχωρο πάνω αριστερά οι υπηρέτες της Κορύβαντες και Νύμφες. 4ος αι. π.Χ., Μουσείο Πειραιώς

Εικ. 34. Όστρακο με το όνομα του θεού Σαβαζίου, από την περιοχή της Πηγάδας Πειραιά

Εικ. 35. Ερείπια ρωμαϊκού ναού, οδός Φίλωνος, Πειραιάς

Εικ. 36. Γραφική αναπαράσταση του ρωμαϊκού ναού

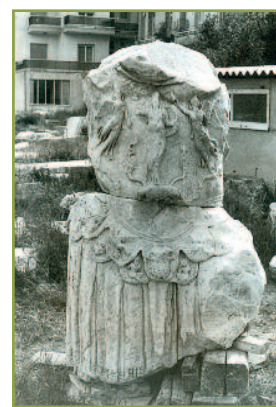
Εικ. 30. Κρατήρας με αφιέρωμα στην Αφροδίτη (3ος αι. π.Χ.)

Εικ. 31. Αγαλμάτιο της Αφροδίτης από την πλατεία Τερψιθέας

Εικ. 32. Ναϊσκος της Κυβέλης, 2ος αι. μ.Χ. Μουσείο Πειραιώς

Εικ. 37. Άγαλμα του Αδριανού από το οικοπέδο του ρωμ. ναού.

Η ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ ΑΙΧΜΗΣ ΤΩΝ ΜΙΝΩΙΤΩΝ ΚΑΙ ΜΥΚΗΝΑΙΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑ ΚΑΤΑ ΤΗ 2^η ΧΙΛΙΕΤΙΑ π.Χ.

ΜΕΡΟΣ 9^ο: Προσέγγιση της Στατικής και Δυναμικής Ανάλυσης των Θολωτών Τάφων

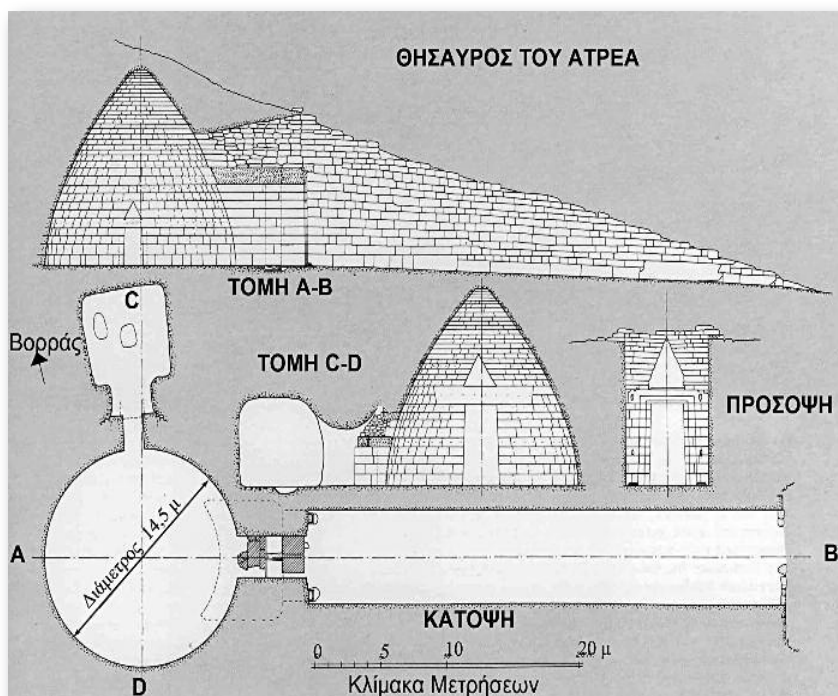
Του Κωνσταντίνου Σ. Γιαννακού¹

Στα προηγούμενα επτά τεύχη παρουσιάστηκε η -πολύ προωθημένη για την εποχή της- αρχαία Ελληνική Τεχνολογία της 2ης χιλιετίας π.Χ., στον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό και μελέτη αλλά και στην οργάνωση και διαχείριση μεγάλου αριθμού εργατικής δύναμης για την κατασκευή των οχυρώσεων και των θολωτών τάφων αλλά και των αποξηραντικών υδραυλικών έργων και έργων ανάκτησης γης, των αποχετευτικών και υγειονομικών εγκαταστάσεων καθημερινής χρήσης (Ακρωτήρι της Θήρας, χρονολογούμενα το 1613±13 π.Χ.), κατά την εποχή που συνολικά η Μηχανοτεχνία/Engineering των Μινωιτών και Μυκηναίων Ελλήνων φθάνει στο απόγειό της και μάλιστα σε επίπεδα τεχνολογίας συγκρίσιμα -σε κάποιο βαθμό- με τα αντίστοιχα της σύγχρονης εποχής (βλ. και [1], [2], [3], [4], [5]). Στο παρόν άρθρο γίνεται μια προσπάθεια προσέγγισης της στατικής και δυναμικής ανάλυσης των φορέων των Θολωτών Τάφων και παρουσιάσής της σε μορφή κατανοητή για τον μη ειδήμονα αναγνώστη.

Παραθέτοντας εδώ κάτι που είχε παρουσιαστεί και στο τεύχος αριθ. 62 του Περιοδικού, θα πρέπει να υπογραμμισ-

θεί ότι η Δομοστατική Μηχανοτεχνία/Structural Engineering² φθάνει στο απόγειό της με την μελέτη, σχεδιασμό και κατασκευή των θολωτών τάφων. Αξίζει πάντως να τονισθεί ότι η χρήση των όρων 'Μηχανικός' και 'Μηχανοτεχνία' για τους εμπειροτέχνες αρχιμάστορες εκείνης της εποχής γίνεται καθ' υπερβολήν, επιχειρεί όμως να αποδώσει με σημαντικούς όρους τη λειτουργία των ανθρώπων εκείνων οι οποίοι συνέλαβαν, σχεδίασαν και υλοποίησαν τόσο πολύπλοκες κατασκευές. Οι θολωτοί τάφοι είναι μεγάλοι, υπέργειοι στην αρχική τους μορφή και υπόγειοι στο τελικό στάδιο ανάπτυξής τους, χώροι οι οποίοι στεγάζονται με τριδιάστατη ασπίδα (Εικόνα 1, υπόγειος θολωτός τάφος του «Ατρέα»).

Ιστορικά, οι πρώτοι Θολωτοί Τάφοι εμφανίστηκαν στην "Μινωική" Κρήτη κατά την πρώιμη 3η χιλιετία π.Χ. (π.χ. ο Θολωτός Τάφος Β – με λίθινο θόλο – που χρονολογείται στην Πρωτο-Μινωική (ΠΜ) Ι εποχή δηλαδή 2900-2300 π.Χ.) και ήσαν υπέργειοι (Εικ.2). Υπενθυμίζεται ότι οι Θολωτοί Τάφοι της Μυκηναϊκής εποχής ήσαν υπόγειοι (Εικ.1).

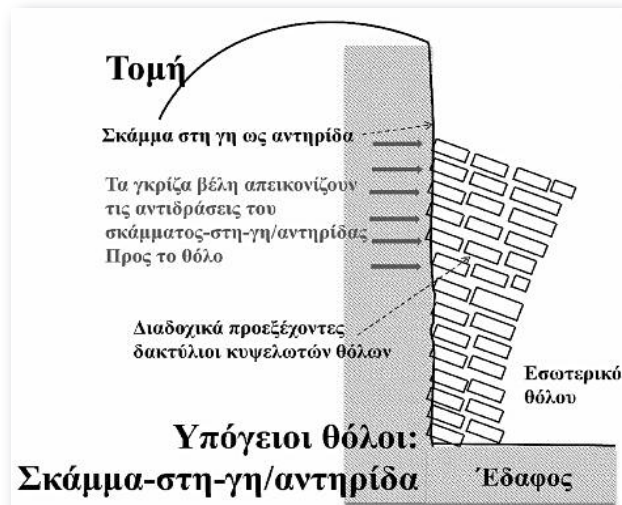
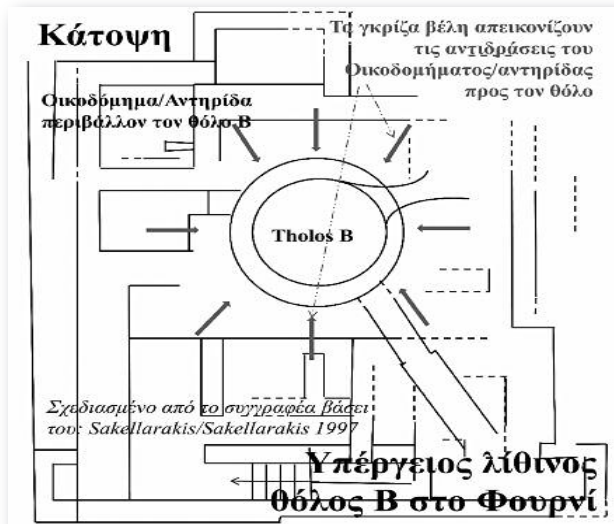

Εικόνα 1. Μυκήνες: Θολωτός Τάφος «Θησαυρός του Ατρέα»

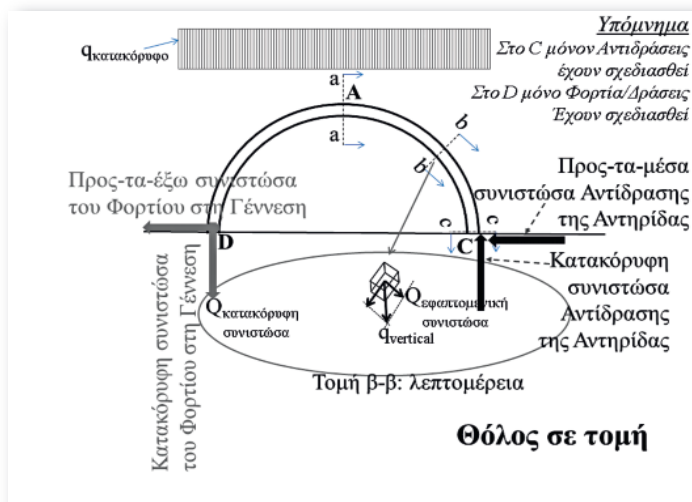
(με διάμετρο 14,5 μ): σχέδια βάσει των αναρτημένων στον αρχαιολογικό χώρο (αριστερά), φωτογραφία του εσωτερικού (δεξιά).

1. Δρ. Πολιτικός Μηχανικός, Γεν. Γραμματέας της ΕΔΑΒuT και Μέλος της Ένωσης Ευρωπαίων Αρχαιολόγων.

2. Απόδοση στην Ελληνική του αγγλικού όρου Structural Engineering.

Εικόνα 2. (Αριστερά) Θολωτός Τάφος Β - με λίθινο θόλο- στο Φουρνί Αρχανών. (Δεξιά) Θολωτός Τάφος υπόγειος.

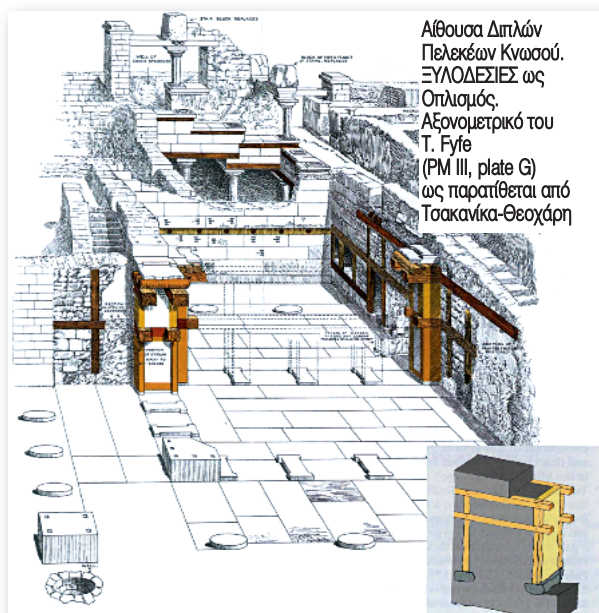

Εικόνα 3. (Αριστερά) Δυνάμεις (κατακόρυφες και οριζόντιες) που ασκούνται με φορά προς τα έξω στη γένεση ενός θόλου (σημεία C, D). (Δεξιά) Δυνάμεις (μόνον κατακόρυφες) που ασκούνται στον κλασικό φορέα «δοκός επί στύλου».

Υπάρχει μακρά συζήτηση μεταξύ των αρχαιολόγων περί του εάν οι θολωτοί τάφοι της “Μινωικής” Κρήτης ήσαν πρόδρομοι των αντίστοιχων Μυκηναϊκών ή όχι: δηλαδή εάν οι Μυκηναϊκοί θολωτοί τάφοι προέκυψαν ως “σύλληψη και σχεδιασμός μηχανικού” από τους τάφους της “Μινωικής” Κρήτης ή ανεπτυχθήσαν αυτόνομα. Αναλυτικότερα, σύμφωνα με εκείνους οι οποίοι υποστηρίζουν την “Μινωική” προέλευση των θολωτών τάφων: η “Μινωική” επιρροή και η κατασκευή των θολωτών τάφων διά των Κυθήρων πέρασε στην Μεσσηνία και στην Πύλο κατά τα τέλη της Μεσο-Ελλαδικής (ΜΕ) περιόδου (ΜΕ: 2200/200-1700/1600 π.Χ.), και στη συνέχεια επεκτάθηκε στην υπόλοιπη Πελοπόννησο και στην Αργολίδα. Όμως υπάρχουν αρκετοί οι οποίοι αμφισβητούν το κατά πόσον οι θόλοι της (“Μινωικής”) Κρήτης ήσαν πρόδρομοι των Μυκηναϊκών, με δεδομένο ότι οι τάφοι στην Κρήτη ήσαν υπέργειοι και οι δεύτεροι υπόγειοι, επί πλέον δε υποστηρίζουν μερικοί ότι στην Κρήτη οι θόλοι δεν διέθεταν λίθινα “τόξα” αλλά εσωτερική ξύλινη υποστήριξη [6, 7]. Όμως είναι πλέον σαφές – έπειτα από πολλές δημοσιεύσεις έγκριτων αρχαιολόγων – ότι στην Κρήτη υπήρχαν λίθινο θόλοι-οροφές (Σχήμα 2) [βλ. 8, 9, 10, 11], αποτέλεσαν δε το πρότυπο των μετέπειτα Μυκηναϊκών. Χαρακτηριστικά αναφέρουμε ότι είναι πλέον αδιαμφισβήτητο ότι ο Θολωτός Τάφος Β στο Φουρνί Αρχανών Κρήτης ήταν λίθινος όπως και ο Τάφος στο Καμινάρι Κρήτης αλλά και αρκετοί άλλοι. Ο κλασικός φορέας που γεφυρώνει ένα άνοιγμα είναι μία δοκός-επί-στύλου, όπου παρουσιάζονται «κατά τη στατική λειτουργία του φορέα» μόνον κατακόρυφες δυνάμεις, οι οποίες εύκολα αναλαμβάνονται από τους κατακόρυφους στύλους: όσο μεγαλύτερες

είναι οι κατακόρυφες δυνάμεις τόσο μεγαλύτερη διατομή του στύλου απαιτείται για να τις αναλάβει (Εικ. 3-δεξιά). Μόνον η σεισμική δραστηριότητα «γεννά» οριζόντιες δυνάμεις οι οποίες όμως δρουν για πολύ μικρό χρονικό διάστημα δημιουργούν εφελκυστικές δυνάμεις στη λιθοδομή και φαίνεται ότι ήδη από τη “Μινωική” εποχή είχε αναπτυχθεί η τεχνολογία να αναλαμβάνονται οι οριζόντιες δυνάμεις με ξυλοδεσιές που λειτουργούσαν ως «οπλισμός» μέσα σε λιθοδομές (Εικ.4). Όμως το βασικό χαρακτηριστικό ενός θόλου που γεφυρώνει ένα άνοιγμα, είναι η εμφάνιση οριζόντιων δυνάμεων – που κάμπτουν τους στύλους και δημιουργούν μεγάλες δυνάμεις εφελκυστικές ή/και δυνάμεις ανατροπής του στύλου – και οι οποίες πρέπει να αναληφθούν (Εικ. 3-αριστερά).

Στη “Μινωική” Κρήτη, φαίνεται ότι οι “Μηχανικοί” της 3ης χιλιετίας π.Χ. έλυσαν το πρόβλημα της ανάληψης των οριζόντιων δυνάμεων μέσω της μάζας του κτιρίου που περιβάλλει τον θόλο, λειτουργεί ως υπέργεια αντηρίδα και «παρέχει» τις αναγκαίες οριζόντιες αντιδράσεις προς τις οριζόντιες δράσεις που προέρχονται από τον θόλο στη γένεσή του (θόλου), ώστε να μην «ανοίξει» και καταρρεύσει ο θόλος (Εικ.2), τεχνολογία που επαναχρησιμοποιήθηκε σχεδόν τέσσερις χιλιετίες αργότερα από τους Αρχιτέκτονες/Μηχανικούς Ανθέμιον και Ισίδωρον, στην Αγία Σοφία Κωνσταντινούπολης (περί το 535 μ.Χ.). Είναι χαρακτηριστικό ότι ακόμη και σε μικρότερου ανοίγματος θόλους – όπως ο πλέον οξυκόρυφος θόλος του κεντρικού κλίτους της Παναγίας των Παρισίων (Notre Dame, 12ος αιώνας μ.Χ.) – δημιουργούνται οριζόντιες δυνάμεις προς-τα-έξω που στην περίπτωση αυτήν αναλαμβάνονται από διακοσμητικά στοιχεία

Εικόνα 4^η. Ξυλοδεσίδες στο Ανάκτορο της Κνωσού.

“εξωτερικές-υδρορρόρες-σε-μορφή-πανθήρων” οι οποίες λειτουργούν ως αντηρίδες και δημιουργούν ομαλή μεταβίβαση των δυνάμεων (οριζοντίων και κατακορύφων) προς το έδαφος. Η αρχική “σύλληψη Μηχανικού” ανάγεται στην (πρώιμη) τρίτη χιλιετία π.Χ. και εμφανίστηκε στην “Μινωική” Κρήτη.

Το επόμενο στάδιο ήταν η μετάβαση σε υπόγειους θολωτούς τάφους από τους Μυκηναίους, οι οποίοι ήταν υποβλητικοί, προσέδιδαν υπερκόσμιο χαρακτήρα και παρείχαν αυξημένο κύρος στους ιδιοκτήτες τους. Οι Μυκηναίοι “Μηχανικοί” της Μεσοητίας και της Αργολίδας έπρεπε να λύσουν το θέμα ανάληψης των οριζοντίων δυνάμεων. Είναι απλό να μεταβούν από τη μάζα του κτιρίου στο σκάμμα ως αντηρίδα των οριζοντίων δυνάμεων.

Το πλέον διαπρεπές επίτευγμα του «Μυκηναϊκού ρυθμού», στον τομέα του «Πολιτικού Μηχανικού», είναι ο τριδιάστατος (υπόγειος) θόλος με εκφορά με τέλεια εφαρμογή των λίθων, ένα σύστημα διαδοχικά προεξεχόντων δακτυλίων, με πολύ παχέα στρώματα από γαιώδη-γεμίσματα επί του τάφου, που καλύπτουν το προεξέχον τμήμα του τόξου του θόλου. Όσον αφορά την ανώτερη ικανότητα σχεδιασμού και κατασκευής ενός θόλου, απαιτείται ένα πράγματι εμπνευσμένο πνεύμα μηχανικού, για να υπολοισθεί μια κατασκευή – που γεφυρώνει μεγάλα ανοίγματα – όπως ο «θόλος-οροφή με εκφορά», που χρησιμοποιήθηκε για τους θολωτούς τάφους. Στην περίπτωση αυτή απαιτείται πρωτότυπη τεχνονγνωσία και πολύ υψηλό τεχνολογικό επίπεδο γνώσεων και δεξιοτήτων. Στη Δομοστατική Μηχανοτεχνία/Structural Engineering – σε αυτό το πολύ πρωταρχικό στάδιο –, η διαδικασία δοκιμής-και-λάθους/trial-and-error χαρακτηρίζει τον τον τομέα της “Μηχανοτεχνίας”/Engineering της εποχής εκείνης (πρβλ. ότι ο καθηγ. Laffineur χαρακτηρίζει ρητά “πειραματικό τον χαρακτήρα της Μυκηναϊκής αρχιτεκτονικής στον Θορικό”)⁴.

Το εντυπωσιακότερο όλων είναι όμως το αποτέλεσμα της στατικής και δυναμικής ανάλυσης του “Θόλου του Ατρέα” στις Μυκήνες από τους Ασκούνη κ.ά. ([15]): η αντοχή του θόλου του “Θησαυρού του Ατρέα” (YEIIB-YEIIIA1, 1500/1430-1390/1370/1360 π.Χ.) –υπό στατική και σεισμική φόρτιση– υπολογίσθηκαν οι μέγιστες τάσεις που καταπονούν την κατασκευή με τη Μέθοδο Πεπερασμένων Στοιχείων/Finite Element Method [15]: (α) η μέγιστη υπολογισθείσα θλιπτική τάση λειτουργίας είναι -0,74 MPa (δηλαδή το 11,09% της τάσης που συνδέεται με την έναρξη βλαβών -6,67 MPa [που είναι 935% μεγαλύτερη ενώ οι σύγχρονοι Κανονισμοί δίδουν (κατώτατο όριο) 135%, 150%, 175% (έως 210%), σε σχέση με την τάση λειτουργίας της κατασκευής]) και (β) η μέγιστη υπολογισθείσα εφελ-

κυστική τάση λειτουργίας είναι +0,17 MPa (δηλαδή το 8,5% της τάσης που συνδέεται με την έναρξη βλαβών +2 MPa [που είναι 1176% μεγαλύτερη]). Αντίστοιχες είναι και οι τάσεις στον Θολωτό Τάφο του Θορικού Αττικής, που ανάγεται στη ΜΕ εποχή: υπολογίσθηκαν ([16]) πολύ μικρότερα αποτελέσματα (-0,0530MPa και +0,0135MPa) για τους θολωτούς τάφους (Βελατούρι Ι - τάφος Β, μεταβατική ΜΕ-ΥΕ, προ του 1700/1600 π.Χ.) του Θορικού στην Αττική, γεγονός που δίδει έμφαση στο ότι: «κάποιες από τις εμπνευσμένες επιλογές, που έγιναν από τους Μυκηναίους αρχιτέκτονες, στην κατασκευή αυτών των αξιόλογων μνημείων» υποδεικνύουν την «αξιοσημειώτη προσαρμοστικότητα της Μυκηναϊκής αρχιτεκτονικής στις ειδικές τοπογραφικές συνθήκες (με την κατασκευή της κατάλληλης θεμελίωσης που οδηγεί στην εξαφάνιση των εφαπτομενικών εφελκυστικών τάσεων)».

Αυτές οι τιμές συνεπάγονται ότι καμία απολύτως βλάβη δεν αναμένεται να εμφανισθεί, για φυσιολογικές συνθήκες περιβάλλοντος του έργου, διαπίστωση που τονίζει τις ικανότητες και την τεχνονγνωσία των ‘Μινωικών’ και ‘Μυκηναίων’ ‘Μηχανικών’.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- [1]. Giannakos K. 2018-forthcoming. Evidence from Aegean, Cyprus, Egypt, Levant, Asia Minor and Possible Dating of Trojan War (Part II), 50th TAIANTIA XL (2018), D.W.P. Burgersdijk/J.P. Stronk/M.D. de Weerd (eds.), Proceedings of the Dutch Archaeological and Historical Society, accepted for publication.
- [2]. Giannakos K. 2016. Cutting-edge Technology and Know-How of Minoans/Mycenaeans during LBA and Possible Implications on the Dating of Trojan War, TAIANTIA XLVI-XLVII (2014-2015), D.W.P. Burgersdijk/J.P. Stronk/M.D. de Weerd (eds.), Proceedings of the Dutch Archaeological and Historical Society, 51-79.
- [3]. Giannakos K. 2015. The Aegean type Sword found at Hattuxa and the written Sources about the Exchange of Technology at the Late Bronze Age, in Symposium NOSTOI, Stampolides, N./C. Maner/K. Kopanias (eds.), Istanbul, 969-986.
- [4]. Giannakos K. 2013 Aegean type Swords and Finds in Anatolia, Technology of Metals and Structures, Written Sources and the dating of Trojan War, in SOMA 2012, Identity and Connectivity, Proceedings of the 16th Symposium on Mediterranean Archaeology, University of Florence, CAMNES (Center for Ancient Mediterranean and Near Eastern Studies) and GAMA (General Association of Mediterranean Archaeology), Archaeopress, Publishers of British Archaeological Reports, BAR Intl Series 2581 (I), Vol. I, 427-440.
- [5]. Giannakos K. 2015. The Technology of Land Reclamation, Drainage and Irrigation Projects in MBA-LBA Greece and Possible Implications, Journal Procedia 4 Elsevier, 68-78.
- [6]. Cavanagh W.G./Laxton R.R. 1982. Corbelled Vaulting in the Late Minoan Tholos Tombs of Crete. BSA(77), 65-77.
- [7]. Cavanagh W.G./Laxton R.R. 1981. The Structural Mechanics of the Mycenaean Tholos Tomb. BSA(76), 109-140.
- [8]. Pelon, O. 1994: Les tombes circulaires dans l'Age de l' AB, Topoi, 4/1, 153-207.
- [9]. Girella, L./A. Marini/G. Palmieri. 2013: Problems of Roofing of EM Tholos Tombs, Creta-Antica14, 69-103.
- [10]. Sakellarakis, G./E. Sakellarakis. 1997: Αρχάνες-Μια Νέα Ματιά στη Μινωική Κρήτη, vol.1, Athens.
- [11]. Μιχαηλίδου Α. φοιτητική εργασία στον καθηγητή Πλάτωνα (ευγενώς παραχωρηθείσα στον συγγραφέα).
- [12]. Tsakanika-Theohari, E. 2008: The Constructional Analysis of Timber load-bearing systems as a tool for Interpreting Aegean Bronze Age Architecture. In A. Kyriatsoulis, (Ed.), “Bronze Age Architectural Traditions in the Eastern Mediterranean: Diffusion and Diversity”, Weilheim/Obb., Gasteig Munich, Verein zur Förderung der Aufarbeitung der Hellenischen Geschichte, 127-140.
- [13]. Laffineur, R. 2012: Thorikos, in E.H. Cline, (Ed.), The Oxford Handbook of The Bronze Age Aegean, Oxford Univ. Press, 712-721.
- [14]. Hope-Simpson R/D.K. Hagel. 2006: Mycenaean Fortifications, Highways, Dams and Canals, Sävadalen, P. Åström.
- [15]. Askouni P.K./Agelopoulos H.A./Sfakianakis M.G./Beskos D.E. 2008: Static and Dynamic Analysis of the Atreus Vaulted Tomb in Mycenae, in S.A. Paipetis, (Ed.), Science and Technology in Homeric Epics, Dordrecht, Springer, 257-265.
- [16]. Cremasco, V./R. Laffineur. 1999: The Engineering of Mycenaean Tholoi-The Circular Tomb at Thorikos Revisited, in Betancourt P.V. Karageorghis/R. Laffineur/W-D. Niemeier, (Eds.), MELETEMATATA-Studies in Aegean Archaeology Presented to Malcolm H. Wiener as He Enters his 65th Year, Aegaeum 20, vol.I, 139-148.

3. ΠΗΓΗ: Τσακανίκα-Θεοχάρη Ελευθερία/[12], δημοσίευση που βασίζεται στη διδακτορική της διατριβή.

4. [13] σελ. 716. Βλ. επίσης [13] σελ. 24: «Οι Μυκηναϊκές κατασκευαστικές μέθοδοι ήταν εφευρετικές, αλλά τεχνικά περιορισμένες και βασικά εμπειρικές».

Τραγικές μαρτυρίες από τον Πειραιά στον πόλεμο 1940 - 1941

Του **ΔΗΜΗΤΡΗ ΚΡΑΣΟΝΙΚΟΛΑΚΗ**

Αντιπροέδρου Φιλοπολιτικής Στέγης Πειραιά

Προέδρου Ινστιτούτου Πειραικών Μελετών

[Στην συλλογή μου, μέσα σε φάκελο έχω ξεχωρίσει κάποιες παλιές καταγραφές με μολύβι πάνω σε κιτρινωμένα ή - κατά περίεργο τρόπο λόγω καλής διατήρησης ή ποιότητας του χαρτιού - ολόλευκα ακόμα φύλλα αλληλογραφίας. Μαζί τους φυλάσσονται σημειώσεις σε μικρά αποκόμματα, όλα της περιόδου λίγο μετά που κηρύχτηκε ο πόλεμος και πριν ακόμα μπουν στην πόλη οι εχθροί. Είναι γεμάτες δραματικές αναφορές της ατομικής ή οικογενειακής κατάστασης απόρων ή αναξιοπαθούντων πολιτών του Πειραιά με σκοπό να δοθεί σε αυτούς μια δέσμη παροχών από συγκεκριμένο φορέα, την εκκλησία.

Παλαιότερα δημοσίευσα κατοχικά έγγραφα με διάφορες ανάγκες του Ιατρικού Συλλόγου Πειραιώς. Έχω ήδη παρουσιάσει τα περισσότερα προκατοχικά τεκμήρια της Αρχιεπισκοπής Αθηνών/ Υπηρεσία Προνοίας Στρατευομένων/ Παράρτημα Ενορίας Αγίου Βασιλείου Πειραιώς. Εδώ θα αναγνώσετε κάποια άλλα. Περιπτώσεις να τονίσω ότι τα αναφερόμενα ονόματα παραπέμπουν σε καταστάσεις της εποχής εκείνης, της δύσκολης για τους περισσότερους λόγω ιστορικών δεδομένων και του κοινού χαμηλού βιοτικού επιπέδου, οπότε καμία σχέση δεν έχουν με τους σημερινούς τυχόντες απογόνους οι οποίοι με την πολιτική επαγγελματική και κοινωνική ανάπτυξη δημιουργήσαν καλλίτερες συνθήκες ζωής και ευημερούν]

Από τα έγγραφα και τις χειρόγραφες δηλώσεις των προσώπων τα οποία συνεργάστηκαν εθελοντικά με την Αρχιεπισκοπή Αθηνών/ Υπηρεσία Προνοίας Στρατευομένων/ Παράρτημα Ενορίας Αγίου Βασιλείου Πειραιώς έχοντας την ιδιότητα των εκτιμητών και επισκεπτών, βρήκα μερικά αποκόμματα χαρτιού συμπληρωμένα με μολύβι που δεν ανήκαν στην κύρια αρχειακή αλληλογραφία της υπηρεσίας. Ο τελικός συντάκτης (ή συντάκτρια) των κειμένων θα ήταν μορφωμένος και καλλιγράφος. Τα ξεχώρισα και τα παρουσιάζω εδώ. Χρονολογούνται στους πρώτους μήνες του 1941, πριν την γερμανική εισβολή στην Αθήνα και στον Πειραιά.

ΠΡΩΤΟ ΜΟΝΟΦΥΛΛΟ

Δημήτριος Μικέ Καρδούλιας. [Επάγγελμα δύτης]. Ε-

γεννήθη το έτος 1910 της κλάσεως 1930. Παρουσιάσθη στις 7 Οκτωβρίου 1940 ως αγύμναστος εις το 34ον σύνταγμα πεζικού όπου υπηρέτησεν επί πέντε (5) μήνας και κατόπιν μετετέθη εις Τρίπολιν παραμείνας επί δεκαπενθήμερον όπου ήλθεν εις Πειραιά με άδειαν 15 ημερών αλλά ήλθεν κρυολογημένος όπου ήλθεν ο ιατρός του Φρουραρχείου και τον εξήτασε και τον έστειλεν εις το Ναυτικόν Νοσοκομείον του Πειραιώς προς νοσηλείαν. Εξετασθείς εις το Νοσοκομείον ευρέθη πάσχων από οξείαν γριπώδη βρογχοπνευμονίαν και νεφρίτιδα όπου μετά τρεις ημέρας από της εισαγωγής του εις το νοσοκομείον δηλαδή εις τας 8 Φεβρουαρίου απέθανε.

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΟΝΟΦΥΛΛΟ

Πατήρ Γεώργιος Αν. Παράβολος. Όνομα στρατιώτου: Αντώνιος Γεωρ. Παράβολος.

Ειργάζετο ως μάγειρος στην Αεροπορία (Αεροδρόμιον Φαλήρου). Είχε καταταγεί ως Εθελοντής. Ανεχώρησεν με λοιπάς υπηρεσιάζ μετά την κήρυξη του πολέμου προς άγνωστον διεύθυνσιν χωρίς έκτοτε να δώση σημεία ζωής. Εάν είναι δυνατόν να ενεργήσωμε εμείς, ότι πρέπει.

ΤΡΙΤΟ ΜΟΝΟΦΥΛΛΟ

Άννα Σαββίδου χήρα την συντηρούσε ο στρατευθείς αδελφός της Εμμανουήλ Μικέσας (άγαμος) κατοικεί επί της οδού ...

Πληρώνει ενοίκιο 1.150 δραχ. και τώρα λόγω οφειλής (4) τεσσάρων περίπου ενοικίων ο Πληρεξούσιος του ιδιοκτήτου της έκαμε έξωσι.

Της εδόθη παράτασις (1) μηνός η οποία και έληξε και εντός των ημερών καλείται ενώπιον του Κυβερνήτου όστις και θα γνωματεύσει. - Η υπόθεσις θα δικασθή εις τας 11 Μαρτίου.-

ΤΕΤΑΡΤΟ ΜΟΝΟΦΥΛΛΟ

Ενορία Αγίου Βασιλείου. Τομεύς 8ος. Αγωγαί εξώσεως. 1ον. Κατά Ειρήνης Κληματαρά της οποίας ο σύζυγος ευρίσκεται εις το μέτωπον. Μονάς 799 3Σ Τ.Τ. 345 Κλάσ. 1928. Κατοικία: Οδός ... Τους εκοινοποιήθη εξώσις. Ε-

Μηνιαία κάρτα διαδρομών των ΕΗΣ
του έτους 1940

ξεδικάσθη και εδόθη παράτασις 1 μηνός, ήτις και λήγει την 10ην Ιανουαρίου [1941]. Φοβούνται κατάσχεσι των επίπλων. Ως συνήγορος παρέστη κατά την εκδίκασιν ο δικηγόρος κ. Λιόλιος, επί πληρωμή.

2ον. Κατά Διαμ. Ζαφειράτου, αέργου, πρώην γυρολόγου, του οποίου ο υιός έχει στρατευθεί. Κλασ. 1938. Διεύθυνσις: Β. Συν/μα Α.Α. Πυροβολικού 8η πυροβολαρχία Τ.Τ. 594. Κατοικία: ... Εκοινοποιήθη αγωγή εξώσεως. Εξεδικάσθη και εδόθη παράτασις μέχρι της 8ης Ιανουαρίου. Άτομα 5. Ο υιός του 15 ετών παρακαλεί όπως του εξευρεθί εργασία.

Απάντηση με διαφορετικό γραφικό χαρακτήρα: [Μόνον όταν κοινοποιηθή νεώτερον έγγραφον]

Φορολογική υπόθεσις.

3ον. Η πενθερά, του στρατευθέντος Παν. Κτενά, (εισπράκτορος του Γυμναστικού Συλλόγου "Ολυμπιακός", Κλάσεως 1924) κέκτηται οικίαν της οποίας το εισόδημα ανέρχεται εξ όλων των δωματίων εις 1000 δρ. μηνιαίως. Συγκατοικούσε πάντοτε μετά του γαμβρού της και με το εισόδημα αυτό, καθώς και με το επίδομα συντηρείται η τετραμελής οικογένεια του στρατευθέντος. Ήδη πιέζεται παρά της Εφορίας δια τους φόρους τους οποίους αδυνατεί να πληρώση. Και ζητεί οδηγίας παρά της Ε.Τ.Ο.Τ.Α. τι να κάνει.

Απάντηση με διαφορετικό γραφικό χαρακτήρα: [Να εκτεθούν τ' ανωτέρω εις τον Ταμίαν και να ζητηθή η καταβολή του φόρου εις δόσεις].

Ε.Τ.Ο.Τ.Α. = Ενίσχυσις Της Οικογενείας Του Αγωνιστού, τμήμα της Υπηρεσίας Προνοίας Στρατευμένων.

ΠΕΜΠΤΟ ΜΟΝΟΦΥΛΜΟ

Γιατροί επισκέπτονταν δωρεάν διάφορες οικογένειες δίνοντας οδηγίες και συνταγές.

Ενορία Αγίου Βασιλείου. Τομεύς 8ος. Ιατρική περίθαλψις.

1ον. Ασθενής (κατάκοπος εξ ισχυαλγίας) η 15ετής κόρη της Αρετής Ν. Μπισκίνη επί της οδού ... Στρατευόμενος ο σύζυγός της Νικόλαος Κλ. 1915.

-Α' Απόσπασμα Παθ. Αεραμύνης - Δεκαευνός. Ο υιός της, Ιωάν. Μπισκίνης, εθελοντής Ναυτικού Μονάς 396. Πόρον. Επάγγελμα Πατρός: υποδηματοποιός.

[Σχόλιο στο πλάι: Επεσκέφθη ιατρός κ. Χατζιδάκης]

2ον) Ασθενές το παιδάκι της Θάλειας Ιακ. Αλληφραγκή ηλικίας 9 μηνών της οποίας ο σύζυγος Ιάκωβος έχει στρατευθεί. Κλασ. 1936. Δ/σις ...

[Σχόλιο στο πλάι: Επεσκέφθη ιατρός κ. Χατζιδάκης]

3ον) Στερούνται φαρμάκων και αυτής της απαραίτητου στοιχειώδους τονωτικής τροφής τα δυο αναρρωνύοντα τέκνα της Δέσποινας Τελέντα. Ο μεν Βασίλειος ετών 13 ευρίσκεται εις ανάρρωσιν εξ εγκεφαλικού τύπου και παραμένει κλινήρης, η δε Φανή ετών 10 υπέφερε προ καιρού εκ προχωρημένης αδενοπαθείας και τώρα παραμένει κλινήρης εκ προσφάτου αιμοραγίας της ρινός. Εκτός των τέκνων αυτών έχει άλλα 3 ακόμη. Στρατευμένος ο άγαμος υιός της Δημήτριος Τελέντας. Στερείται ειδήσεών

του από της 10ης Σ/βρίου. [Σχόλιο στο πλάι: Εχορηγήθη φάρμακον Φαρμ. Βενιέρη]

ΤΕΚΜΗΡΙΟ

Παράλληλα με την απουσία των στρατευομένων στο μέτωπο έγιναν στον Πειραιά και οι βομβαρδισμοί. Το μονόφυλλο παρουσιάζει τις οικογένειες Δαμήλου και Μπακάλη:

1) Δαμήλου Αντ. Πετρούλα. Ετών 15 - Οικοκυρά. Τραυματισθείσα κατά τον βομβαρδισμό της 20ης Ιανουαρίου 1941. Η οικογένειά της αποτελείται:

Εκ του Πατρός Αντωνίου Δαμήλου ετών 50. Εκ της Μητρός Μαρίας Δαμήλου ετών 40 και εκ των τέκνων των:

1ον Πετρούλας ετών 15. 2ον Λουκά ετών 12. 3ον Μαργαρίτας ετών 8. 4ον Αρτεμίου ετών 5. 5ον Ελένης ετών 3. Οικογένεια άπορος στερείται όχι μόνον ειδών ιματισμού, αλλά και κλινοσκεπασμάτων.

2) Μπακάλης Νικόλαος του Βασιλείου. Ετών 56. Ετραυματίσθη κ.τ.λ. [;] Χίος. Η οικογένεια του Νικολ. Μπακάλη αποτελείται: Εκ της συζύγου του Αθανασίας ετών 45 εκ της πενθεράς του Αικατερίνης Γκούμα ετών 80 και εκ των τεσσάρων τέκνων του

Βασιλείου ετών 26. Σταματίνας ετών 20. Κων/τίνου ετών 16. Αικατερίνης ετών 11.

ΤΕΚΜΗΡΙΟ

Μονόφυλλο. Πιθανόν να συντάχτηκε στις αρχές Φεβρουαρίου 1941.

Η οικογένεια Μπαγλατζή συγκαταλέγεται πράγματι μεταξύ των βομβοπαθών.

Η επί των οδών Δεξαμενής και Φλέσσα οικία των έχει καταστεί ακατοίκητος εκ του βομβαρδισμού της 5ης Νοεμβρίου παρ. έτους. Τώρα δια-

μένουν εις Κουτσουκάριον επί της οδού Σερρών και παραπενοούνται ότι ουδεμία πρόνοια ελήφθη δι' αυτούς.

Η οικογένεια αυτή αποτελείται εκ του ανδρογύνου και 4 τέκνων ήτοι 1ον) Εκ του Ελευθερίου ετών 19. 2ον) Χρυσούλας ετών 10. 3ον) Διονυσίου ετών 8 και 4ον) Σπυρίδωνος ετών 7. Καθώς δε διαβεβαιούσιν οι γείτονες της επί της οδού Φλέσσα πρώην κατοικίας των πρόκειται περί πράγματι απόρου και παθούσης οικογενείας.

Οδός Δεξαμενής, ονομάστηκε από την δεξαμενή ύδατος για την ύδρευση της πόλης στην πλατεία Πηγάδας. Ήδη σε βρετανικό χάρτη της συλλογής μου του 1944 η οδός Δεξαμενής λέγεται και Γεωργίου Θεοτόκη.

Βομβαρδισμός της 5ης Νοεμβρίου. Ημέρα Τρίτη. Σύμφωνα με τον Απόστολο Χατζηελευθεριάδη (1932 - 2001), στο βιβλίο του "Ένα Πειραιωτάκι στα χρόνια της φωτιάς", Πειραιάς 2000, σελ. 90-91, όπως έχω κι αλλού ξαναγράψει, "Οι Ιταλιάνοι αεροπόροι χάσανε τον μπουσουλά τους και βλέποντας κόσμο πολύ, μαζεμένο στο παζάρι, νομίσανε, ότι πρόκειται για στρατόπεδο. Τα γαϊδούρια της λαϊκής, τα καρρότσια και τις νοικοκυράδες τις νομίσανε για στρατιωτικούς στόχους. Μπόμπα δεν έπεσε καμιά στο λιμάνι... Της Πηγάδας του Πειραιά οι σκοτωμένοι από

Νοέμβριος 1938 στο Φάληρο

τους άστοχους βομβαρδισμούς της αεροπορικής επιδρομής της 5ης Νοεμβρίου του 1940 ήταν τα πρώτα άμαχα θύματα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, για την Ελλάδα".

Κουτσουκάριον, ο σημερινός Κορυδαλλός. Ο Εμμανουήλ Κουτσικάρης (1812 - 1865), μεγαλοκτηματίας, φαρμακοποιός και δήμαρχος Αθηναίων (1862 - 1865) είχε αγοράσει εκεί μεγάλη έκταση γης.

ΤΕΚΜΗΡΙΟ

Μονόφυλλο. Παπαδάκης Ευαγ. Αντώνιος. Αλκιβιάδου. Ετών 19. Άνευ καθορισμένου επαγγέλματος. Προσπαθεί να ναυτολογηθή εις τα πλοία. Ήδη ειργάζεται εις τον κινηματογράφο Φαντάζιο επικολλών ρεκλάμας. Εκτυπήθη εις την πλάτην από το πέσιμο παραθυρόφυλλου κατά τον βομβαρδισμόν. Μας τον εχαράκτηρισαν ότι είναι πτωχός φουκαράς. Έχει δυο αδελφάς ενήλικας και μητέρα με ιδιοκτητον μονοκατοικίαν εν η κατοικούν, και αδελφόν επιστρατευμένον.

Ο κινηματογράφος Φαντάζιο είναι προπολεμικός, λειτούργησε από την δεκαετία του 1920 έως το 1972.

Δαμήλου Πετρούλα. Ενορία Αγ. Νικολάου. [Οδός] Σταύρου Δαμαλά. Εμαθητεύετο εις το εμπορορραφείον του Αναστ. Κουλεσσέρογλου, Νοταρά 56.

Οικογένεια πολυμελής και πάμπτωχη. Ο πατήρ της βοηθητικός εργάτης στη φόρτωση πετρών εκ του λατομείου. Η τραυματισθείσα είναι η μεγαλύτερα κόρη, ακολουθούν άλλα 4 μικρά, 2 ετών το μεγαλύτερο. Η μήτηρ των έγκυος.

Έμενον επί ενοικίω εις μίαν παράγκαν επί της οδού Δαμαλά την οποίαν εύρομεν, ανοικτήν, κενήν και κατεστραμμένην. Τώρα προσωρινώς μένει εις το τέρμα της οδού Βασιλ. Αθανασίου εις έν δωμάτιον. Τα έπιπλά των ένα κρεβάτι και δυο καθίσματα. Όλα δε τα παιδιά των, παρ' όλο το δριμύ ψύχος κατά την ημέραν της επισκέψεώς μας εβάδιζον γυμνόποδα.

Οδός Σταύρου Δαμαλά. Ενωσί Παύλου Δαμαλά (δήμαρχος Πειραιώς 22.12.1903 - 30.9.1907).

Νικόλαος Μπ ... Την νόμιμον οικογένειάν του αποτελούμενην από την σύζυγον και 4 τέκνα, την έχει εγκαταλείψει από ενδεκαετίας και συζεί μετ' άλλης γυναίκας - οικογένεια δυστυχημένη. Η σύζυγος ασθενής με άσθμα. Τα τέκνα 2 αγόρια ο εις παντρεμμένος και μένει ιδιαίτερος και ο άλλος στρατευμένος. Κορίτσια δυο, το έν 20 ετών περίπου και το άλλο 11. Βοηθούνται εις την συντήρησίν των από τους φιλανθρώπους γείτονάς των και καθώς μας επληροφόρησαν γνωστοί μας, και από την επαιτείαν της μικράς κόρης εις απομεμακρυσμένας συνοικίας. Η εξ ενός δωματίου και κουζίνας ιδιοκτησία των προέρχεται από χρήματα του αποθανόντος αδελφού Μπ ...

ΤΕΚΜΗΡΙΟ

Για την οικογένεια Γρυπαίου έχω δυο καταχωρήσεις.

1) Μονόφυλλο.

Πέτρος Γρυπαίος επί της οδού Αφεντούλη Ενορία Αγίου Νικολάου.

Ο ασθενής πατήρ παρελήφθη εις την οικίας των εκ της κλινικής Καραμεσούτη διότι η οικονομική των κατάστασις δεν επιτρέπει την καταβολήν των νοσηλείων και εξακολουθεί παραμένων κλινήρης. Η οικογένειά του αποτελείται από τους γονείς του, από 2 αδελφούς εξ ων ο εις υπαντρεμμένος και κατοικεί ιδιαίτερος και ο έτερος 16 ετών άεργος, και από 4 κορίτσια το μικρότερον 14 ετών μαθήτρια τα δε λοιπά ενήλικα μένουν στο σπίτι. Κάθηνται επί ενοικίω. Και ο τραυματίας στρατιώτης ήτο άεργος προ του κληθεί εις τον στρατόν. Το επάγγελμα του πατρός με το οποίον και συνετηρούντο ήτο εργασία του ποδαριού, μεσιτείας κ.τ.λ. Τας πληροφορίας έδωσαν γείτονες, γνωστοί εις ημάς.

2) Μονόφυλλο.

Κοινωνική και Οικονομική κατάστασις οικογενείας Πέτρου Γρυπαίου, τραυματίου Οδός Αφεντούλη. Ενορίας Αγίου Νικολάου. Πολυμελής οικογένεια αποτελουμένη

1ον) Από την εξηκοντούπιδα Μητέρα, και από τον γέροντα Πατέρα νοσηλευθέντα προ τινος δια υπερτροφίαν προστάτου μετ' επιμόνου επισχέσεως ούρων μετ' δευτεροπαθών φαινομένων, επί επταήμερον εις την κλινικήν Καραμεσούτη και έχοντα εις έτι ανάγκην νοσηλευτικής

βοηθείας καθ' ότι η επίσχεσις εξακολουθεί υφισταμένη και σήμερα. Η εκ της κλινικής δε απομάκρυνσίς του οφείλεται εις οικονομικήν δυσχέρειαν.

2ον) Εκ του στρατευθέντος υιού όστις αφίχθη ενταύθα ως τραυματίας νοσηλευθείς εις το Ζάννειον Νοσοκομείον εκ του οποίου εξήλθε σήμερον έχων δίμηνον αναρρωτικήν άδειαν συνεπεία και ξηράς πλευρίτιδος. (Τη συστάσει των ιατρών η ως άνω πάθησις του στρατευθέντος απαιτεί παραμονήν εις εξοχήν, κατά το λέγειν του ασθενούς).

3ον) Εκ των 4 θυγατέρων εξ ων η μια εργάζεται ουχί συστηματικώς ως ράπτρια προχείρων ενδυμάτων προσποριζομένη ελάχιστα χρήματα, δυο έτεροι μικρότεροι απόφοιτοι της 3ης Γυμνασίου παλαιού τύπου ζητούσαι εργασίαν προς συντήρησιν της οικογενείας και τετάρτη ασχολουμένη περί τα οικιακά και

4ον) Εκ του 16ετούς υιού όστις εργάζεται ως γραφεύς εις εκφόρτωσιν των ξυλανθράκων, ζητεί όμως έτέραν εργασίαν καθ' ότι δεν ικανοποιείται επαρκώς εκ της παρούσης. Εν Πειραιεί τη 5η Φεβρουαρίου 1941.

Στο πρώτο μονόφυλλο του παραπάνω τεκμηρίου, κάτω από τον Πέτρο Γρυπαίο βρίσκεται και ο Νικόλαος Δεμερτζής:

Νικόλαος Δεμερτζής. Ιωνινδών. Η επίτοκος σύζυγός του εργάζεται εις το καπνεργοστάσιον Παπαστρατών και απολαμβάνει των ευκολιών που παρέχουν αι Κοιν. Ασφαλίσεις.

Κατά την επίσκεψίν μας ευρίσκετο εις την οικίαν της Μαρίας της, τέρμα Αντων. Θεοχάρη. Μας εδόθη δε η πληροφορία ότι σήμερον ησθάνετο τας προωδίνας του τοκετού. Εν Πειραιεί τη 2 Φεβρουαρίου 1941.

12 Φεβρουαρίου 1940
Εκδρομή του ΕΦΟΠ στην χιονισμένη Πάρνηθα

Οι αγωνιστές του '21 που έζησαν και πέθαναν στον Πειραιά

του **Στέφανου Μίληση**

Συγγραφέα - ιστορικού ερευνητή
Προέδρου Φιλολογικής Στέγης Πειραιώς

Ο Νικήτας Σταματελόπουλος, γνωστός στους περισσότερους ως **Νικηταράς**, πέθανε στον Πειραιά στις 6 η ώρα το πρωί της 25ης Σεπτεμβρίου του 1849, σε ηλικία 68 ετών. Όσοι ήρωες της επανάστασης βρίσκονταν ακόμα εν ζωή, κατέβηκαν στον Πειραιά, προκειμένου να παραλάβουν το νεκρό λείψανο του ήρωα και να το συνοδεύσουν μέχρι το ναό της Αγίας Ειρήνης στην Αθήνα. Τα πλοία στο λιμάνι απέδιδαν τιμές, ενώ ο ιερός κλήρος της πόλης συνοδεία ιππικού συνόδευσε την μετακομιδή του νεκρού από την μια πόλη στην άλλη. Τον αποχαιρετιστήριο λόγο προ του μνήματός του εκφώνησε ο **Νεόφυτος Βάμβας**, παλιός μας γνώριμος στον Πειραιά καθώς υπήρξε ο πρώτος ιδρυτής ιδιωτικού σχολείου στην πόλη μας. Την ίδια εποχή εκτός του Νικηταρά, πολλοί άλλοι επίσης αγωνιστές είχαν επιλέξει να περάσουν τα τελευταία χρόνια της ζωής τους στον Πειραιά. Φαίνεται ότι η τοποθεσία προσέλκυσε πολλούς ξεχασμένους ήρωες, που θέλησαν να αφήσουν την τελευταία τους πνοή δίπλα στη θάλασσα του Σαρωνικού. Επέλεγαν κάτω από ακραίες συνθήκες φτώχειας και καταφρόνησης, να ζήσουν στη μικρή κι ασήμαντη ακόμα πολίχνη. Ίσως ήταν οι ακτές μας που βρέχονταν από θάλασσα και που θύμιζαν στους νησιώτες την ιδιαίτερη πατρίδα τους; Ή μήπως το απόμερο που τους προσέφερε, αλλά σε κοντινή απόσταση από το πολύβουο κέντρο; Ο Νικηταράς στα στερνά

χρόνια της ζωής του στον Πειραιά συναντιόταν με την **Δόμνα Βισβίζη**, αυτή την δυνατή καπετάνισσα και αρχόντισσα της Θράκης, που επίσης ύστερα από πολλές περιπέτειες και περιπλανήσεις, πίκρες και απογοητεύσεις, θα πεθάνει ένα χρόνο αργότερα (το φθινόπωρο του 1850) πάμφτωχη και ξεχασμένη σ' ένα φτωχικό σπιτάκι στον Πειραιά όπου και θα ταφεί. Η φτωχή **Δόμνα** που οι Πειραιώτες λυπόνταν κάθε φορά που έβλεπαν την κατάντια στην οποία είχε περιέλθει λόγω

της αγάπης της για την πατρίδα, υπήρξε κάποτε πλούσια αρχόντισσα της Θράκης και «κυρά των Θαλασσών», που σκορπούσε τον τρόπο στους Τούρκους στα νερά της Εύβοιας. Το όνομά της ίσως να μην είναι γνωστό σήμερα, ωστόσο η φήμη της για την τόλμη της και τη γενναιότητά της, για την αυταπάρνηση και

την αυτοθυσία που τη διέκρινε ήταν μεγάλη. Για τη **Δόμνα Βισβίζη** και την εγκατάστασή της στον Πειραιά γνωρίζουμε πολύ λίγα, όσον αφορά τα τελευταία πέντε χρόνια της ζωής της που τα πέρασε στην πόλη μας. Γνωρίζουμε μόνο ότι κάθε μέρα πρόβαλε στο κατώφλι του φτωχικού της για να αντικρίσει τη θάλασσα, που τόσο αγάπησε, και που στάθηκε το δικό της πεδίο μάχης και συνεισφοράς στον αγώνα της ανεξαρτησίας. Η καπετάνισσα του πλοίου «Καλομοίρα», είχε ξοδέψει όλη της περιουσία ενώ έφτασε να βγάλει από τον λαιμό της και να πουλήσει μέχρι και τα κοσμήματά της, για να αγοράσουν με τα χρήματα από αυτά μπαρούτι και όπλα. Η ανταμοιβή της **Δόμνας** για τη συμμετοχή της στους αγώνες της ανεξαρτησίας, ήταν η πείνα και η εξαθλίωση για την ίδια και τα παιδιά της. Άστεγη, τριγυρνούσε δώθε κείθε ανα-

ζητώντας τρόπους επιβίωσης. Κρατούσε στα χέρια της τα διάφορα πιστοποιητικά που της είχαν χορηγήσει ο Υψηλάντης, ο Ανδρούτσος και άλλοι οπλαρχηγοί, τα οποία βεβαίωναν την πολεμική της δράση. Στεκόταν στις ουρές των διαφόρων επιτροπών όπου την περιγελούσαν ή την αμφισβητούσαν. Την **Δόμνα** που τα κατορθώματά της είχαν γίνει στίχοι δημοτικού τραγουδιού, έκαναν πώς δεν την γνώριζαν!

«Πουλάκι πόθεν έρχεσαι, πουλάκι για αποκρίσου μην είδες και μην άκουσες για την κυρά **Δομνίτσα**,

Αναστάσης Ρομπότσης, ο Υδραίος Μπουρλοτιέρης και ένας εκ των θεμελιωτών της Υδραϊκής συνοικίας του Πειραιά.

την όμορφη τη δυνατή, την αρχικαπετά-
νισσα,

πούχει καράβι ατίμητο και πρώτο μες
στα πρώτα,

καράβι γοργοτάξιδο, καράβι τιμημένο»

Από το 1845 επέλεξε η αρχικαπετανί-
σα να ζήσει πλάι στο κύμα της θάλασσας,
άγνωστο σήμερα παραμένει το μέρος
που έμενε στον Πειραιά. Ακολούθησε στο
θάνατο τον Νικηταρά μερικούς μήνες αρ-
γότερα, πεθαίνοντας σε ηλικία μόλις 64
χρονών. Αγωνιστής της επανάστασης ή-
ταν όμως και ένας από τους πρώτους οι-
κιστές της πόλης μας. Ο **Ιωάννης Τζελέ-
πης (Γιαννακός)** με καταγωγή από το Πή-
λιο της τότε «Θεσσαλομαγνησίας», ήταν έ-
νας γενναίος πολεμιστής της επανάστα-
σης που το 1827 συμμετείχε σε όλες τις
Μάχες που διεξήχθησαν στην ευρύτερη
περιφέρεια του Πειραιά (Λόφου Καστέλ-
λας, Αγίου Σπυρίδωνα, Μάχη Κερατοινίου και τελικά
στη Μάχη του Ανάλατου). Ηττημένοι οι Έλληνες την
24η Απριλίου του 1827, διέφευγαν τρέχοντας προς τη
θάλασσα για να σωθούν από το τουρκικό μαχαίρι της

Μάχη Πειραιώς και Φαλήρου. Δ. Ζωγράφος - Ι. Μακρυγιάννης

εκδίκησης κάτω από αντίξοες συνθήκες. Στοιβάζονταν
ζωντανοί και τραυματίες, ο ένας πάνω στον άλλο, μέ-
σα σε μικρές βάρκες διαφυγής, είτε από την ακτή του
Φαλήρου, είτε από την ερημική παραλία του Πειραιά.
Πολλοί ακόμα έπεφταν στη θάλασσα για να σωθούν ό-
πως ο Φιλανδός Φιλέλληνας **Αύγουστος Μύρμπεργκ**
που από το ύψος του λιμανιού του Φαναριού (σημερι-
νό Μικρολίμανο) έπεσε στο νερό, μη βρίσκοντας άλλο
τρόπο διαφυγής. Άριστος κολυμβητής καθώς ήταν,
διένυσε από θαλάσσης μια τεράστια απόσταση και κα-
τάφερε να φτάσει σε ελληνικά πλοία που βρίσκονταν
στο στενό μεταξύ Πειραιώς και Σαλαμίνας. Κάθε πλε-
ούμενο γέμιζε ασφυκτικά από αγωνιστές που πετού-
σαν στη θάλασσα τον οπλισμό τους, για να μην βυθι-
στούν από το υπερβολικό φόρτωμα. Γράφει ο Μακρυ-
γιάννης στα «Απομνημονεύματά» του για τις δραματι-
κές εκείνες στιγμές: «**Στάθη (στάθηκε) ο Νικήτας έξω
κι ο Γενναίος κ' εγώ με την αράδα και βαρκαρίσαμεν
τους ανθρώπους. Μπαίνουν μέσα εις την φελούκα
πολλοί, βούλιαγε μ' όλους τους ανθρώπους**». Ανάμε-
σα σε όσους γλύτωσαν τη σφαγή και διέφυγαν με αυ-
τό τον τρόπο ήταν και ο Γιαννακός Τζελέπης! Πολλοί
από τους αγωνιστές αυτούς, νιώθοντας πίκρα και συ-
νάμα ντροπή για τις συνθήκες της φυγής τους, υπό-
σχονταν στον εαυτό τους ότι κάποτε θα επιστρέψουν.
Ο πρώτος εξ αυτών που τήρησε την υπόσχεσή του ή-
ταν ο Τζελέπης. Επέστρεψε μόλις δύο χρόνια αργότε-
ρα, το 1829 και οικοδόμησε το σπίτι του στην έρημη α-
κτή ακόμα, στο ίδιο σημείο από το οποίο λίγο καιρό
πριν είχε επιβιβαστεί σε μια βάρκα για να γλυτώσει.
Κάτω από το σπίτι του εγκατέστησε ένα καφενείο από
το οποίο περνούσαν τότε οι διερχόμενοι από το λιμά-
νι του Πειραιά ταξιδιώτες, αλλά και Αθηναίοι που κα-
τέβαιναν τακτικά για να φροντίσουν τα μπουστάνια που
διατηρούσαν. Στο πάνω μέρος, εκεί που ήταν το σπίτι
του, υπήρχαν κάποια δωμάτια κενά, τα οποία ο Τζελέ-

Ανακοίνωση θανάτου Νικήτα Σταματελόπουλου από την
εφημερίδα «Φήμη». Η εγκατάσταση του Νικηταρά στον
Πειραιά ήταν γνωστή και ανακοινώσιμη από όλες τις
εφημερίδες της εποχής οι οποίες δίνουν και την
απάντηση στους σημερινούς αμφισβητίες που ισχυρίζον-
ται ότι ο Νικηταράς ουδέποτε έζησε στην πόλη μας.

Οι ηττημένοι Έλληνες της μάχης του Ανάλατου, επιβιβάστηκαν στις ίδιες μικρές βάρκες με τις οποίες λίγο καιρό πριν είχαν διενεργήσει απόβαση στην παραλία του Φαλήρου

πης διέθετε αντί αμοιβής για διανυκτέρευση ταξιδιωτών. Ο ίδιος, ήταν πολύ υπερήφανος, τόσο για τη συμμετοχή του στις μάχες, όσο και για το γεγονός ότι οικοδόμησε το πρώτο σπίτι, όταν ακόμα ο Πειραιάς ήταν έρημος. Γεγονός είναι ότι το καφενείο - πανδοχείο του Τζελέπη γνώρισαν ημέρες δόξας ειδικά μετά την έκδοση του βασιλικού διατάγματος που καθόριζε ως πρωτεύουσα την Αθήνα (εκδόθηκε στις 8 Σεπτεμβρίου του 1834, με ημερομηνία εφαρμογής την 1η Δεκεμβρίου του ίδιου έτους). Πολλοί ιστορικοί και ερευνητές του παρελθόντος, παρερμηνεύοντας τους στίχους του επιτύμβιου ποιήματος που μετά τον θάνατό του χαράχθηκε στο μνήμα του, κατά παραγγελία του, στον Άγιο Διονύσιο, τον αποκάλεσαν ως «φερόμενο πρώτο οικιστή του Πειραιά». Ο Γιαννακός Τζελέπης ουδέποτε είχε υποστηρίξει ότι υπήρξε πρώτος οικιστής, ούτε φυσικά και οι στίχοι του επιτύμβιου ποιήματος ανέγραψαν κάτι τέτοιο. Εκείνο που ο Τζελέπης ισχυρίστηκε και ίδιο το ποίημα διέσωσε είναι ότι «εις του Πειραιώς την γην οικοδομήσας πρώτος οικίαν εκλεκτήν» δηλαδή ότι οικοδόμησε την πρώτη οικία στον Πειραιά, γεγονός που διαφέρει από την ιδιότητα του πρώτου οικιστή. Και φαίνεται ότι ο Γιαννακός Τζελέ-

πης ήταν αληθινός ως προς τον ισχυρισμό του, καθώς η οικία που κατασκεύασε **οικοδομήθηκε το 1829 πριν από την εφαρμογή** του σχεδίου πόλεως. Άλλωστε υπάρχει και η μαρτυρία του εμπόρου Σταμάτη Ιωάννου, που το επιβεβαιώνει «*Μεταβήκαμεν εις Πειραιά κατά τω έτει 1834, Οκτωβρίου 20 και ενοικιάσαμεν το μαγαζόν του Ιωάννου Τζελέπη, όπου τότε μόνο εκείνο ήταν εις Πειραιά*». Κι άλλοι πολλοί βεβαίως ήρωες της επανάστασης έζησαν στην πόλη μας ή προσπάθησαν να ζήσουν όπως ο ναυμάχος **Ανδρέας Μιαούλης** που όμως πέθανε πριν την ολοκλήρωση της οικίας που οικοδομούσε μπροστά από τον Άγιο Σπυρίδωνα. Στον Πειραιά επίσης είχε ζήσει τα ύστατα χρόνια της ζωής του και ο **Αθανάσιος Ζαρίφης**, ο εύπορος Ηπειρώτης και αγνός πατριώτης που έγινε από τους πρώτους υποστηρικτές της Φιλικής Εταιρείας και δραστηριοποιήθηκε σε Αττική και Βοιωτία. Α-

φού αφιέρωσε τη ζωή του στον αγώνα, περνώντας πολλές ταλαιπωρίες και θυσιάζοντας την περιουσία του υπέρ της πατρίδας, πέθανε στις 31 Ιουλίου του 1843 στον Πειραιά, σε ηλικία 70 ετών, άμπωτος, ενώ η κηδεία του έγινε μέσω συγκεντρώσεως χρημάτων ελεημοσύνης. Ο Υδραίος μπουρλοτιέρης **Αναστάσης Ρομπότσης** που μαζί με άλλους Υδραίους έλαβε μέρος στην επίθεση του Μοναστηριού του Αγίου Σπυρίδωνα και των Τουρκαλβανών που είχαν οχυρωθεί εντός αυτού, υπήρξε ακόμα ένας εκ των αγωνιστών που έμειναν στον Πειραιά. Ο Ρομπότσης είχε μάλιστα τραυματιστεί στο πόδι, ενώ στη συνέχεια όχι μόνο επέστρεψε να εγκατασταθεί ο ίδιος στον Πειραιά, στην περιοχή Μύλους (σημερινή Πηγάδα), αλλά υπήρξε και ο θεμελιωτής της Υδραϊκής συνοικίας της πόλης και ο εμπνευστής οικοδόμησης του πρώτου ναού του Αγίου Νικολάου των εν Πειραιεί Υδραίων.

Οι περισσότεροι δυστυχώς των δοξασμένων αγωνιστών του '21 που ήρθαν να εγκατασταθούν στον Πειραιά, εκτός ελαχίστων εξαιρέσεων, πέθαναν φτωχοί στο περιθώριο. Και το χειρότερο όλων, λησμονημένοι από τους σύγχρονους Πειραιώτες, που τους αγνοούν επιδεικτικά, είτε από άγνοια, είτε από αδιαφορία.

Πηγές:

- «Γυναίκες στο εικοσιένα» του Τάκη Λάππα, Εκδόσεις Μ. Πechλιβανίδη.
- «Παράλληλα στον αγώνα του '21» της Λουκίας Δρούλια, Περιοδικό «Εποχές», Ιούνιος 1964.
- «Πειραικό Αρχείο», Τόμοι Β' & Γ', Παρασκευά Ευαγγέλου, Πειραιάς 1986.
- Ημερήσιος Τύπος περιόδου 1843 - 1851 (Αρχείο εφημερίδων ιδρύματος «Βουλή των Ελλήνων»).
- «Γυναίκες του '21», Μιχαήλας Αβέρωφ, Αθήνα 1966.

Ένας αρχαιολογικός Περίπατος στα Μακρά Τείχη

(και στις αρχαιότητες γύρω από αυτά)

των Γιάννη Συρόπουλου, Ειρήνης Σκιαδαρέση,
Άννας - Μαρίας Αναγνωστοπούλου
Αρχαιολόγων στην Εφορεία Αρχαιοτήτων Πειραιώς κ' Νήσων

Εναυσμα για την συγγραφή του παρόντος άρθρου αποτέλεσε η διοργάνωση, από την Εφορεία Αρχαιοτήτων Πειραιώς και Νήσων, περιηγητικού /αρχαιολογικού περίπατου στα Μακρά Τείχη και σε αρχαιότητες που τα περιβάλλουν. Αφορμή στάθηκε επίσης η ανταλλαγή απόψεων των διοργανωτών με τους συμμετέχοντες.

Έχοντας ως γνώμονα ότι η ολοκληρωμένη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς, δεν εξαντλείται μόνο στον τομέα της προστασίας αλλά επεκτείνεται και στους τομείς της προβολής/ανάδειξης και αξιοποίησης του πολιτιστικού αποθέματος, επιχειρείται η διασύνδεση των καταλοίπων Πολιτιστικής Κληρονομιάς, με τον τόπο στον

θάλασσα, άρχισε να προσχώνεται από το ποτάμιο σύστημα του Κηφισού και σταδιακά μετατράπηκε σε λιμνοθάλασσα με υφάλμυρο νερό και τελικώς πήρε τη μορφή έλους. Στις πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα η περιοχή καλυπτόταν από βάλτους και έλη, ενώ στην πεδιάδα υπήρχαν τμήματα με καλλιέργειες καθώς και βοσκοτόπια.

Ένα από τα σπουδαιότερα μνημεία της αθηναϊκής πεδιάδας είναι αδιαμφισβήτητα τα Μακρά Τείχη. Ωστόσο μεγάλη αρχαιολογική αξία έχουν και οι αρχαιότητες που τα πλαisiώναν, όπως τμήματα του αρχαίου οδικού δικτύου, νεκροταφεία /ταφικά σύνολα, και ταφικά μνημεία, αλλά και αρχιτεκτονικά κατάλοιπα κτηρίων.

Τα Μακρά Τείχη

Τα Μακρά Τείχη, το βόρειο και το νότιο σκέλος, ήταν αμυντικά τείχη που συνέδεαν την Αθήνα με το επίνειό της, τον Πειραιά. Ξεκινώντας από τους λόφους των Μουσών (λόφος Φιλοπάππου) και τον λόφο των Νυμφών (Αστεροσκοπείο), διά μέσω της πεδιάδας της Αθήνας, κατέληγαν στον Πειραιά ενώνοντας σε ευθεία γραμμή τις δύο πόλεις με μια πλατιά και προστατευμένη ζώνη γης, συνολικού μήκους περίπου 7,00 χλμ. Η οικοδόμησή τους τοποθετείται χρονικά μεταξύ

Εικ. 1. Στάση σε αρχαιολογικό χώρο στο πλαίσιο του αρχαιολογικού περιπάτου στα Μ. Τείχη. (αρχ. χώρος σε υπαίθρια έκθεση αυτοκινήτων - Λ. Πειραιώς, Μοσχάτο)

οποίο χωροθετούνται, η οποία υλοποιείται μέσω μιας σειράς ποικίλων δράσεων όπως χάραξη πολιτιστικών διαδρομών, δημιουργία μουσείων, εκθέσεων, επιστημονικών συναντήσεων κλπ).

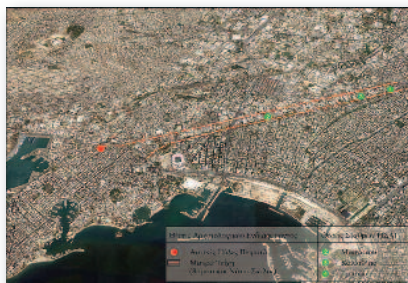
Η Εφορεία Αρχαιοτήτων Πειραιώς και Νήσων συμμετέχοντας ενεργά σε διεθνείς και εθνικές δραστηριότητες που σχετίζονται με θέματα προβολής και ανάδειξης της Πολιτιστικής Κληρονομιάς, διοργανώνει την δράση με τον διακριτικό τίτλο 'Αρχαιολογικός Περίπατος στα Μακρά Τείχη: νεκροταφεία, κτήρια και δρόμοι', στο πλαίσιο των 'Πράσινων Πολιτιστικών Διαδρομών', στις αρχές Ιουνίου και στο πλαίσιο του πανευρωπαϊκού εορτασμού της δράσης 'Ευρωπαϊκές Ημέρες Πολιτιστικής Κληρονομιάς' στα τέλη Σεπτεμβρίου. (Εικ. 1)

Ο τρόπος διοργάνωσης / εκτέλεσης του περιπάτου είναι μεικτός. Το μεγαλύτερο μέρος πραγματοποιείται πεζή, ενώ χρησιμοποιείται και το δίκτυο του ΗΣΑΠ, για τα απομακρυσμένα σημεία.

Γνωριμία με τον χώρο και τα μνημεία

Ο χώρος στον οποίο διενεργείται ο αρχαιολογικός περίπατος εμπίπτει σε τμήματα των σημερινών Δήμων Μοσχάτου - Ταύρου και Αγίου Ιωάννου Ρέντης, δηλαδή σε περιοχές που ανήκουν στην λεγόμενη πεδιάδα της Αθήνας.

Η αθηναϊκή πεδιάδα, περικλειόμενη από τέσσερις ορεινούς όγκους -Αιγάλεω, Πάρνηθα, Πεντέλη και Υμητό- είναι μια ομαλή περιοχή που παρουσιάζει πολλή μικρή κλίση προς τη θάλασσα (Ξαρωνικό κόλπο). Το υδρογραφικό δίκτυο του Κηφισού ποταμού αντιπροσωπεύει τον κύριο παροχέα ολόκληρης της πεδιάδας που συμπληρώνεται από τον Ηριδανό και τον Ιλισό. Κατά την αρχαιότητα η πεδιάδα, κατέληγε στο Αλίπεδο. Η περιοχή του Αλίπεδου, που αρχικά ήταν αβαθής

Εικ.2. Χάρτης ευρύτερης περιοχής βορείως του Πειραιά, με γραμμική απόδοση των Μακρών Τειχών

των ετών 460 - 454 π.Χ. Αρχικά οικοδομήθηκε το βόρειο Μακρό Τείχος και το Φαληρικό. Σύντομα, εξαιτίας στρατηγικών λόγων, κρίθηκε αναγκαία η ανέγερση του 'Διαμέσου Τείχους', (νότιο σκέλος Μ. Τειχών), παράλληλο προς το βόρειο Τείχος και σε απόσταση 184 μ. από αυτό, το οποίο αποδίδεται στον Περικλή με εργολάβο τον Καλλικράτη, οπότε το Φαληρικό Τείχος εγκαταλείφθηκε. Η πρώτη μερική καταστροφή των Μακρών Τειχών συντελέστηκε το 404 π.Χ. στο τέλος του Πελοποννησιακού πολέμου, από τον Λύσανδρο. Το 393 π.Χ., τα Μακρά Τείχη επανακατασκευάστηκαν από τον Κόνωνα, καταστράφηκαν όμως ολοκληρωτικά από τον Ρωμαίο στρατηγό Σύλλα το 86 π.Χ. (Εικ. 2).

Η διαμόρφωση του διαπέδου των Τειχών φέρει υπόστρωμα από παχύ στρώμα λατύπης. Είναι χτισμένα κατά το συμπαγές σύστημα με λιθόπλινθους κυρίως από μαργαϊκό ασβεστόλιθο, ενώ το πλάτος του κάθε σκέλους κυμαίνεται από 4,50 - 5,50 μ. Ο τρόπος δόμησης των τειχών βασίζεται στην εναλλαγή δρομικών και διάτονων (μπατικών) λιθόπλινθων, ενώ το ύψος διατήρησής τους φθάνει κατά περίπτωση και τους 6 δόμους (3,00μ.). Τα Τείχη, βόρειο και το νότιο σκέλος, έ-

φεραν πύργους με πυκνότερη διάταξη στο νότιο σκέλος, για αμυντικούς λόγους (Εικ. 3).

Η οικοδόμηση των Μακρών Τειχών αποτελεί σταθμό για την αρχιτεκτονική και ιδιαίτερος για την οχρωματική τέχνη, ενώ συνδέεται άμεσα με την οικονομική άνθηση της Αθήνας και τη μετατροπή της σε ναυτική και πολιτική υπερδύναμη της εποχής. Η ανέγερσή τους έμελε να μετατρέ-

Εικ. 3. Ερείπια τετράγωνου πύργου του νότιου σκέλους των Μ. Τειχών (αρχαιολογικός χώρος στον πεζόδρομο της οδού Θεσσαλονίκης, Μοσχάτο)

ψει τον Πειραιά σε ένα από τα σπουδαιότερα λιμάνια της Μεσογείου κατά την αρχαιότητα. Αποτελέσαν σημείο αναφοράς - τοπίοσημο για την ευρύτερη περιοχή και συνδέθηκαν με αξιολογα ιστορικά γεγονότα.

Σήμερα το μεγαλύτερο τμήμα του βόρειου Μακρού Τείχους αναπτύσσεται κάτωθεν της σύγχρονης Λεωφόρου Αθηνών - Πειραιώς, ενώ το νότιο σκέλος αναπτύσσεται υπό και παρά του σιδηροδρομικού δικτύου του ΗΣΑΠ στην οδό Θεσσαλονίκης.

Τμήματα των καταλοίπων των Μακρών Τειχών -του νότιου σκέλους-, που περιλαμβάνονται στον αρχαιολογικό περίπατο, διασώζονται σε δύο αρχαιολογικούς χώρους επί της οδού Θεσσαλονίκης, πλησίον του Σταθμού του ΗΣΑΠ 'Ταύρος', καθώς και σε έναν χώρο στον πεζόδρομο της οδού Θεσσαλονίκης στο Μοσχάτο.

Το οδικό δίκτυο

Δεδομένης της κεντρικής θέσης που κατέχει το Άστυ (Αθήνα), το οδικό δίκτυο απλωνόταν ακτινωτά από αυτήν, συνδέοντάς την με τους απομακρυσμένους Δήμους, δίνοντας την δυνατότητα στους κατοίκους να μεταβούν στο Άστυ ούτως ώστε να συμμετάσχουν στα κοινά.

Το οδικό δίκτυο προς το δυτικό και νότιο τμήμα της αθηναϊκής πεδιάδας, αντιπροσωπεύεται από το πρωτεύον (κυρίως δίκτυο) των μεγάλων οδικών αρτηριών (Ιερά οδός, η εις Πειραιά αμαξινή οδός και η οδός προς την Σαλαμίνα), το δευτερεύον δίκτυο βασικών δρόμων και ένα μικρότερο δίκτυο ατραπών και μονοπατιών. Το πλέγμα αυτό εξυπηρετούσε την σύνδεση του Άστεως (Αθήνα) με κομβικά σημεία στα δυτικά τμήματα του λεκανοπεδίου (το λιμάνι του Φαλήρου, τον Πειραιά, την Ελευσίνα κλπ).

Στις στάσεις του αρχαιολογικού περιπάτου στα Μακρά Τείχη, περιλαμβάνονται και υπολείμματα αρχαίας οδού που διασώζονται σε τρεις αρχαιολογικούς χώρους στο εμπορικό συγκρότημα JUMBO - ΚΩΤΣΟΒΟΛΟΣ - LEROY MERLIN, επί της Λεωφ. Πειραιώς στον Άγιο Ιωάννη Ρέντη. Το τμήμα του αρχαίου δρόμου εντοπίστηκε λίγο βορειότερα από το βόρειο Μακρό Τείχος, και α-

Εικ.4. Τμήμα αρχαίου δρόμου σε ειδικά διαμορφωμένο αρχαιολογικό χώρο (αίθριο εμπορικού συγκροτήματος Jumbo-Κωτσάβολος-Leroy Merlin – Λ. Πειραιώς, Άγ. Ι. Ρέντης.)

ποκαλύφθηκε σε μήκος 120μ. (Εικ. 4). Στο δυτικό του άκρο αποκαλύφθηκαν κατάλοιπα παρόδιου κτίσματος με δεξαμενές, ενώ στο ανατολικό άκρο του δρόμου διατηρείται κατά χώραν ταφικό βάθρο με μικρή συστάδα τάφων.

Νεκροταφεία κ' ταφικά μνημεία περί των Μ. Τειχών

Τα νέα δεδομένα, τεκμηριώνουν επαρκώς την ταφική χρήση όχι μόνο της περιοχής αμέσως βορείως του βόρειου Μακρού Τείχους, αλλά την εν γένει χρήση του περιβάλλοντος χώρου των Μακρών Τειχών, (βορείως, νοτίως και εσωτερικώς των σκελών), η οποία εξακολούθησε στην ίδια περιοχή έως και τους υστερορρωμαϊκούς - παλαιοχριστιανικούς χρόνους.

Τα νεκροταφεία αναπτύσσονται εκτός κατοικήσιμου χώρου, σε κοντινή όμως απόσταση από τους οικιστικούς πυρήνες. Διάσπαρτα στην ύπαιθρο χώρα εντοπίζονται συγκεντρωμένα κατά μικρές συστάδες τάφων, κατά οικογένεια ή κατά γέννη αλλά και σε ιδιωτικούς αγρούς. Κυρίως όμως αναπτύσσονται κατά μήκος των δρόμων τόσο του εσωτερικού οδικού δικτύου όσο και κατά μήκος των βασικών οδικών αξόνων.

Στο πρόγραμμα του αρχαιολογικού περιπάτου στα Μακρά Τείχη περιλαμβάνεται επίσκεψη σε ειδικά διαμορφωμένο αρχαιολογικό χώρο όπου διατηρούνται κατάλοιπα κυκλικού ταφικού μνημείου του 4ου αι. π.Χ., επί την Λεωφ. Πειραιώς στην περιοχή του Αγ. Ιωάννου Ρέντη. Πρόκειται για ταφικό μνημείο με διάμετρο

Εικ. 5. Κατάλοιπα ταφικού κυκλικού Μνημείου του 4ου αι. π.Χ. (ειδικά διαμορφωμένος αρχαιολογικός χώρος – Λ. Πειραιώς, Άγ. Ι. Ρέντης)

5,80Χ6,00μ., το οποίο διασώζεται σε επίπεδο θεμελίωσης. Η κατασκευή του είναι συμπαγής αποτελούμενη από πωρόπλινθους ακτινωτά διατεταγμένους. Στο κέντρο της κατασκευής διατηρούνται δύο λιθόπλινθοι, οι οποίοι συνιστούν την υπόβαση του επιτύμβιου σήματος. Το εν λόγω ταφικό μνημείο χωροθετείται αμέσως βορείως του βόρειου Μακρού Τείχους, δίπλα ακριβώς στα υπολείμματα της αρχαίας αμαξίτης οδού, που έωνε την Αθήνα με τον Πειραιά (Εικ. 5).

Αρχιτεκτονικά κατάλοιπα κτηρίων δημόσιου χαρακτήρα

Από τα σημαντικότερα ευρήματα που έχουν αποκαλυφθεί στον περιβάλλοντα χώρο των Μακρών Τειχών, αποτελούν τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα που έχουν ανακαφεί πλήρως του βόρειου Μακρού Τείχους. Πρόκειται για αρχαιολογικό χώρο σε υπαίθρια έκθεση αυτο-

κινήτων της εταιρείας COSMOCAR - KARENTA ΑΕ επί της Λεωφ. Πειραιώς στο Μοσχάτο (πλησίον του ποταμού Κηφισού), όπου διασώζονται αρχιτεκτονικά κατάλοιπα δύο επάλληλων κτηρίων δημόσιου χαρακτήρα σε άμεση γειγνίαση με το βόρειο σκέλος των Μακρών Τειχών, που ενδεχομένως συνδέονται με ιερό χώρο ή την άσκηση κάποιας λατρείας (Εικ. 6).

Το αρχαιότερο κτήριο Β χρονολογείται στους ύστερους γεωμετρικούς έως τους αρχαϊκούς χρόνους και φέρει πεσοστοιχία στον κατά μήκος άξονά του. Διατηρείται σε αρκετό ύψος με ισχυρή θεμελίωση. Περιβάλλεται από περίβολο με προσκίτηματα, γεγονός που ίσως παραπέμπει σε τέμενος.

Αμέσως νότια σώζεται τμήμα αναθηματικής στήλης, πώρινη βάση αγάλματος και βωμός από πωρόλιθους. Πιθανώς σχετίζονται με μια προσπάθεια διατήρησης της μνήμης της αρχαιότερης λατρείας, όταν το κτήριο Β εγκαταλείπεται λόγω πλημμύρας.

Το υπερκείμενο κτήριο Α είναι μονόχωρο, χρονολογείται στους ελληνιστικούς χρόνους και διασώζεται σε επίπεδο θεμελίωσης με λιθόπλινθους.

Η διαδοτικότητα των κτηρίων μαρτυρά μακρόχρονη χρήση του χώρου.

Εικ. 6. Αρχιτεκτονικά κατάλοιπα δύο επάλληλων κτηρίων δημόσιου χαρακτήρα του 8ου και του 3ου π.Χ. (υπαίθρια έκθεση αυτοκινήτων KARENTA ΑΕ – Λ. Πειραιώς, Άγ. Ι. Ρέντης)

Ο δεύτερος ειδικά διαμορφωμένος αρχαιολογικός χώρος στον οποίον διασώζονται αρχιτεκτονικά κατάλοιπα, βρίσκεται στον υπόγειο χώρο στάθμευσης του καταστήματος Leroy Merlin, επί της Λεωφ. Πειραιώς στον Άγιο Ιωάννη Ρέντη.

Πρόκειται για αρχιτεκτονικά κατάλοιπα κτηρίου μεγίστων διαστάσεων 19,65Χ13,40μ., που χρονολογείται στον 7ο π.Χ., το οποίο διαρθρώνεται από μια σχεδόν τετράγωνη αυλή (αίθριο), την οποία πλαισιώνουν δωμάτια και στοές στην βόρεια, δυτική και νότια πλευρά. Ολόκληρο το κτήριο, που φέρει λίθινη θεμελίωση και ανωδομή, περιβάλλεται από ισχυρό περίβολο. Οι εντυπωσιακές μεγάλες διαστάσεις του κτηρίου, η αρχιτεκτονική δομή του, η ύπαρξη περιβόλου, αλλά και η θέση του στον ευρύτερο γεωγραφικό χώρο, παραπέμπουν σε κτήριο δημόσιου χαρακτήρα (Εικ. 7).

Κατά την διάρκεια των τελευταίων πέντε ετών (2015 - 2019) που διοργανώνεται ο αρχαιολογικός περίπατος στα Μ. Τείχη, προκύπτουν εντυπωσιακά αποτελέσματα όσον αφορά στην συμμετοχή του κοινού σε αυτόν.

Ως προς το πλήθος των επισκεπτών, η συμμετοχή κυμαίνεται από 23 - 27 άτομα (ελάχιστο), φθάνοντας έως και τα 85 - 87 μέγιστο αριθμό συμμετοχής, καθώς ο περίπατος είναι προς το κοινό. Αντιπροσωπεύονται σχεδόν ισάριθμα και τα δύο φύλα, με ελαφρύ προβάδισμα στις γυναίκες, ενώ το ηλικιακό εύρος κυμαίνεται από 23 - 28 έτη έως περίπου 68 - 74 έτη.

Το μορφωτικό επίπεδο των συμμετεχόντων μπορεί να θεωρηθεί ως υψηλό, δεδομένου ότι παρατηρήθηκαν προσελεύσεις φοιτητών αρχαιολογίας, αρχαιολόγων, πολιτικών και αρχιτεκτόνων μηχανικών καθώς και αυξημένες προσελεύσεις ξεναγών.

Στους επισκέπτες / περιπατητές διανέμεται δωρεάν ενημερωτικό τετράπτυχο φυλλάδιο της δράσης που περιέχει πληροφορίες σχετικές με τις στάσεις του αρχαιολογικού περιπάτου, τις θέσεις αρχαιολογικού ενδιαφέροντος της ευρύτερης περιοχής καθώς και την σχηματική απεικόνιση του περιπάτου (Εικ. 8).

Αξιοσημείωτη είναι και η συμμετοχή/συνδρομή των ιδιωτών και κυρίως των επιχειρήσεων, στα ακίνητα των

Εικ.7. Ερείπια κτηρίου δημόσιου χαρακτήρα του 7ου αι. π.Χ. (υπόγειο καταστήματος Leroy Merlin – Λ. Πειραιώς, Άγ. Ι. Ρέντης)

οποίων χωροθετούνται οι ειδικά διαμορφωμένοι αρχαιολογικοί χώροι. Η ευγενική χορηγία τους πραγματοποιείται στο πλαίσιο της κοινωνικής εταιρικής ευθύνης, και εμψυχρείται δευτερευούσας ανάγκες (διάθεση πούλμαν και προσφορά catering).

Η Εφορεία Αρχαιοτήτων Πειραιώς και Νήσων διοργανώνοντας τον Αρχαιολογικό περίπατο στα Μακρά Τείχη, στοχεύει σε μια σειρά ανταποδοτικών οφελών, τόσο για το μνημείο όσο και για την εν γένει πολιτισμική αναζωογόνηση της ευρύτερης περιοχής.

Συγκεκριμένα επιδιώκεται η αναγνωρισιμότητα του μνημείου, η διατήρηση της ιστορικής μνήμης και της τοπικής ιστορίας και η ανάκτηση/ενδυνάμωση της πολιτισμικής συνείδησης του κοινού. Επίσης στοχεύει στην εκπαίδευση και στην ευαισθητοποίηση των πολιτών, σε θέματα προστασίας και ανάδειξης της Πολιτιστικής Κληρονομιάς.

Συμπερασματικά η Εφορεία Αρχαιοτήτων Πειραιώς κ' Νήσων ευελπιστεί να θεσμοθετηθεί ο εν λόγω περίπατος, καθώς μπορεί να χρησιμεύσει ως ένα χρήσιμο εργαλείο για την διαχείριση/προβολή και αξιοποίηση του πολιτισμικού αποθέματος. Στους μελλοντικούς σχεδιασμούς της ΕΑΠΝ είναι η σύνδεση του αρχαιολογικού περιπάτου στα Μακρά Τείχη με το Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιώς και με την οχύρωση του Πειραιά, όπως και ένα

Εικ.8. Το τετράπτυχο ενημερωτικό φυλλάδιο του αρχαιολογικού περιπάτου

Ενδεικτική βιβλιογραφία

- D.H Conwell 1992, The Athenian Long Walls. Chronology, Topography and Remains
- D.H Conwell 2008, Connecting a City to the sea. The history of the Athenian Long Walls
- M. Κορρές 2009, Οδικό δίκτυο των Αθηνών, στο Μ. Κορρές (επιμέλεια) 'ΑΤΤΙΚΗΝΣ ΟΔΟΙ-Αρχαίοι δρόμοι της Αττικής'
- Μ. Πετριτάκη ΑΔ 52 Χρονικά Β1(80 -82), ΑΔ 56-59 Χρονικά Β1(454-456), ΑΔ 60 Χρονικά Β1 (191-193, 195-196, 210-211), ΑΔ 61 Χρονικά Β1 (201-202), ΑΔ 62 Χρονικά Β1(235-238)
- 'Νέες πόλεις πάνω σε παλιές' (Πρακτικά), Επιστημονικό Συνέδριο, Ρόδος 27 - 30 Σεπτεμβρίου 1993
- Ευγενία Μπιστανή, 'Πολιτισμική Διαχείριση και Περιφερειακή Ανάπτυξη. Σχεδιασμός πολιτιστικής Πολιτικής και Πολιτιστικού Προϊόντος', εκδ. Διόνικος, Αθήνα 2004
- Κωνσταντίνη Μπάδα, 'Πολιτισμική Κληρονομιά, προστασία και προτάσεις αξιοποίησης', στο 'Αρχαιολογικό Συμπόσιο Αιτωλοακαρνανίας: Προστασία και Ανάδειξη μέσα από τις τελευταίες έρευνες' Μεσολόγγι 26 - 28 Σεπτεμβρίου 2008.

